

SIRADIŞI YÖNLERİYLE DİYARBAKIR'IN BİRKAÇ ZİRVE ŞAHSİYETİ¹

Kabul Tarihi: 15.02.2016

Yayın Tarihi: 13.04.2016

Kemal TİMUR***Öz**

Diyarbakır gerek tarihî dokusu, gerekse manevî donanımı ile birçok yazar ve şairin yetişme mekânı olmuştur. Ali Emîri Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı ve Esmâ Ocak gibi bir kısım zirve şahsiyetlerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu bu kültür ve sanat şehri, bilhassa yetiştirdiği bu önemli şahsiyetlerdeki sıra dışı yönlerle dikkatleri çekmektedir. Ali Emîri Efendi'nin kitap sevdası ve hayatını kitaplara adanışı, Süleyman Nazif'in eserlerini kaleme alırken gösterdiği cesareti, Ziya Gökalp'in karşılaştığı birçok zorluk ve sürgüne rağmen yazmaktan vazgeçmeyişi, Cahit Sıtkı Tarancı'nın zorluklarla gönderildiği eğitim hayatını edebiyat ve sanata adanışı, Esmâ Ocak'ın metinlerinin olay örgüsünü bizzat tanıklık ederek yahut yaşayarak oluşturduğu, bahsi edilen sıra dışı yönlerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturmaktadır. İşte bu çalışmamızda, bu isimlerin yaşam ve eserlerindeki bu yönlerine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Mekan, Edebiyat, Sanat, Diyarbakır, Ali Emîri Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı, Esmâ Ocak.

SOME SIGNIFICANT PERSONALITIES OF DİYARBAKIR BY THEIR EXTRAORDINARY ASPECTS**Abstract**

Due to its historical position and moral advantages, Diyarbakır became the locality of lots of writers and poets. This cultural and art city that significant personalities just like Ali Emiri Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı and Esmâ Ocak compose only a small part of the locality, attract attention by extraordinary aspects in these personalities especially. Book passion of Ali Emîri Efendi, courage of Süleyman Nazif while writing, persist of Ziya Gökalp in writing despite of his exile and a lot of difficulty, devoting of Cahit Sıtkı Tarancı his educational life that he could have with difficulty to literature and art, constructing the stories by living or giving evidence of Esmâ Ocak consist only a small part of these mentioned extraordinary aspects. In our this study, it will be enlightened these ways of these people with reference to their life and works.

Key Words: Human, Locality, Literature, Art, Diyarbakır, Ali Emiri Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı, Esmâ Ocak.

Mekânın İnsan Üzerindeki Etkisi ve Diyarbakır

Şâir-i Azam Abdülhak Hamit, Hindistan'ın Bombay şehrine ilk gittiğinde, Hindistan'ın o el değmemiş yeşilliğini, ormanlarını ve o eşsiz güzelliklerini görünce kendinden geçercesine heyecanlanır ve duygularını "Külbe-i İştîyak" şiiriyle dile getirirken manzumesinin nakarat beytinde:

"Çemendir, bahrdır, kûhsârdır, subh-ı rebî'dir,
Bu yerlerde doğan bir şâir olmak pek tabî'dir"

der.

Bu mısraları okuyunca demek ki sanatın ve şiirin oluşmasında mekânın fert üzerindeki etkisi büyüktür diye düşünmeden edemiyor insan... Mekân üzerine yapılan incelemeler de bunu göstermektedir. Araştırmacılar, mekânın insan, insanın da mekân üzerindeki izlerini edebî eserlerde aramadan yapılan her analizin eksik kalacağına işaret

¹ Bu yazı, Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu (26-27 Mart 2015 Diyarbakır)'unda sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır, Türkiye, kemaltimur@hotmail.com

ederler.² Çünkü sürekli yenilenen insanın, kendine özgü birikimi, daha çok mekânların hafızasında durmaktadır. Genel bir yaklaşımla, yaşadığımız yer ile kimliğimiz arasında doğrudan bir ilişki vardır. Fakat şair ve şiir için bu doğru orantının daima geçerli olmadığını da belirtelim. Yani şair, sık sık kırdan söz ediyor diye kırdan yaşıyor değildir; ya da şehirden kaçmaktan söz ediyorsa şehirden çıkmış da değildir.³ Bu bağlamda yaşanmışlığın yanı sıra hayal gücünün de büyük ölçüde etkili olduğu diğer bir gerçektir.

Kısaca belirtmek gerekirse, bir insanın yetişmesinde, genetik olarak anne-babasının, aile çevresinin; biraz büyüdükten sonra dış çevrenin, okuduğu okulların, bulunduğu ortamın, etkileşimde bulunduğu insanların, yaşadığı şehrin, şehirdeki insanların yaşantılarının, yaşayan fikir ve sanat adamlarının, şehrin tarihi derinlik ve tabii güzelliğinin, taşının, toprağının, dağının bayırının, bahçesinin, yeşilliğinin, denizinin, nehrinin, doğal su kaynaklarının, ikliminin ve dolayısıyla o mekândaki hemen hemen her ayrıntının insanların yetişmeleri, şair, yazar, fikir ve bilim adamı olması üzerinde büyük etkisi vardır.

Bu çerçevede Diyarbakır'daki şair, yazar ve sanatçıları düşündüğümüzde, bu şehirde geçmişte olduğu gibi yakın dönemde de birçok önemli devlet adamının, sanatçının, şair ve yazarın yetişmiş olduğunu müşahede etmekteyiz. Kendisi de bir Diyarbakırlı fikir ve sanat adamı ve önemli bir araştırmacı olan yazar Şevket Beysanoğlu *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları* adlı dört ciltlik ünlü eserinde geçmişten günümüze 650 civarında Diyarbakırlı şair ve yazarın ismini zikretmekte ve her biri hakkında önemli ansiklopedik bilgiler vermektedir.⁴ Bu yönüyle Diyarbakır, İstanbul'dan sonra Anadolu'nun en zengin şehirlerindedir, denilebilir. Dolayısıyla Diyarbakır'ı mekân olarak önemli görüyoruz. Diyarbakır'ın, tabii güzelliğinin yanı sıra, etrafını kara taşlarla çevirmiş olan, kökü tarihin derinliklerine uzanan ve üzerine birçok efsanenin yazıldığı 'Sur'unu da küçümsemeyelim. Diyarbakır surları, varlığını günümüze kadar koruyan bir yapı olarak dünyada birinci sıradadır.⁵ Sur'u olan şehirler, bizlere bu mekânların hem konum, hem tabii güzellik hem de iklim olarak önemli olduklarını gösteriyor. Bu gibi yerler, önemlerinden dolayı surlarla koruma altına alınmışlardır. Koruma altına alınan şehirler, kolayca fethedilemedikleri için orada tabii ve geleneksel olarak her yönüyle büyük sanatsal ve kültürel birikimler oluşturmaktadır. İşte Diyarbakır, belki de bundan dolayı büyük sanatçılar yetiştirmiş bir kent olarak her dönemde bu önemli konumunu muhafaza etmiştir. Her insanda olmakla birlikte, özellikle fikir ve sanat adamları için yaşanılan mekânlar, daha çok önem arz etmektedir. Çünkü güzel mekânlarda güzel ilhamlar alır şair, sanatçı ve edebiyatçılar...

Bakınız önemli bir devlet adamı olan ve 1890-1894 yılları arasında Diyarbakır'da valilik yapan Giritli Sırrı Paşa: "Diyarbakırlılardan müctemi bir cemaatte gözlerimi bağlayıp otursam ve elimi atsam, tuttuğum ya şair ya münşidir" diyor. Yine aynı durumu mısralara döken Ahmet Naim de:

"Meşhûrdur cihânda bu kim şehir-i Âmid'in
Hep merdümânî şâ'ir olur nüktedân olur

Olsam Diyâr-ı bekire müdür-i mu'accelât

2 Bu ifadelere kaynak olarak şu kaynaklara bakılabilir: Suna Karaküçük, "Bir Mekânsal Paradigma Olarak Öteki, *Eğitim Bilimleri Toplum Dergisi*, Cilt: 2, Sayı 8, s. 76-90.; Ali Galip Yener, <http://www.edebistan.com/index.php/aligalipyener/mekanin-poetikasi-baglaminda-yazar-ve-evi/2012/06/>; Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, Hece Yayınları 2007, s.

3 Asım Öz: <http://www.aktuelsikoloji.com/turk-edebiyatinda-mekân-algisi-5494h.htm>;

Arda Tunca: <http://ardatunca.blogspot.com.tr/2011/12/edebiyat-ve-mekân.html>

4 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Dört Cilt, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, Ankara 1996.

5 Yılmaz Çelik, *Diyarbakır Surlarında Hayvan Figürleri*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2008, s. 20-25.

Hasretli validem sana ed'ie-hân olur"⁶
mırsalarıyla bu mekânda yetişen fikir ve sanat adamlarının çokluğuna dikkatleri çekiyor.

Önceki kısımlarda da bahsettiğimiz üzere Diyarbakır'ın konumlandığı mekândan mıdır, suyundan mıdır, ikliminden ya da havasından mıdır, bilinmez ama gerçekten de burada doğup büyüyen fikir ve sanat adamlarının fazlalığıyla birlikte, birçoğu kendi alanlarında farklı ve aykırı sesler olarak da tarihe geçmişlerdir. Eski dönemleri saymazsak, kendi akademik dönemimle ilgili hangi Diyarbakırlı şair ve yazarı incelediysem ilginç sonuçlarla karşılaştım. Yakın dönemde yaşayanlardan bir kaçının bariz, dikkat çeken ve sıra dışı yönlerini bu çalışmamda irdelemek istiyorum. Bunlar, **Alî Emîrî Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı ve Esmâ Ocak**. Onların hayatlarını uzun uzadıya burada irdelemeye bildirimizin kapsamı el vermez. Ancak hayatlarından dikkatimizi çeken bazı ilginç ayrıntı ve sıra dışı hareketleri üzerinde duracağım. **Alî Emîrî Efendi** ile başlayalım.

1. Alî Emîrî Efendi

1857'de Diyarbakır'da doğan Alî Emîrî Efendi'nin, küçüklüğünden itibaren okumaya ve araştırmaya olan merakı aşırı derecelerdir. Henüz dokuz yaşındayken, beş yüzden fazla şairin şiirlerinin yer aldığı Nevâdirü'l-Âsâr isimli eserdeki dört bin beyiti ezberlemiştir. Gençliğinde hat sanatıyla da meşgul olmuş ve yazdığı bazı levhalar Diyarbakır'da camilere asılmıştır. Yine gençlik yıllarında Doğu Edebiyatı'na ait birçok kitabı okuyup ezberlemiştir. Kendisi de bu aşırılığının farkındadır ve: "Eğlenmeye merakım yok idi. Üstadımızla gezintiye gittiğimizde, çocuklarla oyun oynarken, ben bir tarafa çekilir kitap okurdum"⁷ der. Yine tüccar olan babası onu dükkana bıraktığında ve müşteriler içeri girdiğinde: "Mal orada. Fiyatı da şudur. Alacaksınız indireyim, yoksa beni boş yere meşgul etmeyin" diye sesleniyordu. Bunun üzerine müşteri de mal almadan gidiyordu. Babası oğlunun ticarete faydadan ziyade zarar verdiğini görünce, onu dükkândan uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.⁸

Alî Emîrî'nin çalışma hayatı memuriyetlerle geçer. Kâtip, maliye müfettişi ve defterdar olarak Diyarbakır, Selanik, Adana, Leskovik, Kırşehir, Trablusşam, Elazığ, Erzurum, Yanya, İškodra, Halep ve Yemen'de otuz yıl kadar memuriyet görevinde bulunur ve 1908'de kendi arzusuyla emekli olur. Emekliye ayrıldıktan sonra Alî Emîrî, kalan hayatını İstanbul'da kitapları arasında geçirir. Akşamları Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kırathanesi'ne giderek dostları ile sohbet eder.⁹ Alî Emîrî Efendi, üç gün süren bir hastalıktan sonra, 23 Ocak 1924'te Fransız Hastahanesi'nde vefat eder. Mezarı Fatih türbesi avlusundadır.

Alî Emîrî Efendi, ömrü boyunca kendisini kitaplara adanmış bir şair, yazar ve fikir adamıdır. Bu sevdası o kadar ileri düzeydedir ki, bir kitaba ulaşmak için, görev yaptığı Yanya'da ele geçirdiği bir kitabın ikinci cildini elde etme uğruna Yemen'e tayin isteyecek derecede kitap aşığı bir vatanperverdir.¹⁰ Bunu sözle ya da yazıyla ifade etmek kolaydır. Ancak düşünüldüğünde o günün şartlarında böyle bir yere tayin istemek büyük bir cesaret ve fedakârlık ister. Günümüzdeki insanların, birçok siyasi gücü de devreye sokarak, yaşadıkları il, ilçe ya da beldeye tayin yaptırmak için çaba göstermesi gibi bir durum değildir bu bahsi edilen. Alî Emîrî Efendi bir kitaba ulaşmak için tayin istiyor. Çünkü kitaplar, onun için vazgeçilmez ve mutlaka ulaşılması gereken birer sevgilidir. Bu sevgili öyle lafla söylenen bir sevgili de değildir. Alî Emîrî Efendi için oldukça gerçekçi bir dünya

⁶ Bilal Şanlı, *Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Divan Şairleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013, s. 289.

⁷ Muhtar Tefvikoğlu, *Alî Emîrî Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

⁸ Age., s. 9-10.

⁹ Age., s. 18.

¹⁰ Age., s. 71.

görüştür. Çünkü bu uğurda ona hiç bir şey engel olamamıştır. Bir kitap için o, adeta mecnun gibi çölleri aşmış; Ferhat gibi dağları delmiştir. Onun Dîvânü Lügâti't-Türk adlı kıymetli eseri bulma ve onu koruma çabaları herkesin malumudur.¹¹ Bu gerçeğin, birçok kaynakta farklı tarzda anlatıldığını biliyoruz. Burada İngiliz ve Fransızların onun bu paha biçilmez kitaplarını almak için ona teklif ettikleri o yüksek meblağdaki paraları ve Alî Emîrî Efendi'nin vermiş olduğu cevapları da anlatarak yazımı uzatmayacağım. Ancak Dîvânü Lügâti't-Türk'ün bulunuş hikâyesini ilk defa tiyatrolaştıran, yine Diyarbakır'ın önemli bir şahsiyeti ve Berdel yazarı olan Esmâ Ocak'ın, bu tiyatrosunun ilgili kısmını onun anlatımıyla burada vermek istiyorum:

Birinci Perde

Karşıda üzerinde motifli halı serili bir sedir, yanı başında üzerinde kitap, defter, okka, kalem takımı bulunan masa, yerde halı, yastık ve minder, köşede rahle bulunmaktadır. Rifat Bey arkası dönük olarak masadaki kitapları karıştırmaktadır. Dış kapı çalınır, az sonra hizmetlisi içeriye girer.

Hizmetli - Ziya Bey teşrif ettiler efendim!

Rifat Bey - Buyursunlar! (dışarıya çıkar, dışarıdan) Buyurun efendim buyurun, hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Ziya Bey - Hoş bulduk.

(Ziya Bey önde, Rifat Bey arkada sahneye girerler. Ziya Bey'in elleri pantolonunun ceplerinde, çok heyecanlı ve telaşlı sahnede dolaşır.)

Ziya Bey - Anlat Allah aşkına Rifat. Alî Emîrî Efendi'nin bu şaheseri elde etmesiyle sana emanet etmesinin hikâyesini anlat. Haberi alır almaz Parmakkapı'daki evine koşup kitabı göstermesini rica ettim; "Şimdi olmaz iki-üç ay sonra belki" diyerek göstermek istemedi. Diyarbakır mebuslarından iki muhterem zatı da aynı ricayla gönderdim, onlara da aynı şeyi söyleyip kitabı göstermemiş.

Rifat Bey - Gösteremezdi, çünkü kitap o aralar bende idi.

Ziya Bey - Yapma yahu!

Rifat Bey - Vallahi.

Ziya Bey - Ben bu kitaba kulaktan âşik oldum Rifat. Anlat bana nelerin olup bittiğini. Bu şaheseri yeryüzüne çıkarışının gerçek hikâyesini anlat. Meraktan ölmek üzereyim.

Rifat Bey - Hay hay üstadım. Kerem buyurup oturun da anlatayım.

Ziya Bey - Ama en küçük ayrıntıyı atlamadan anlatacaksın.

Rifat Bey - Emredersiniz efendim.

Ziya Bey - Hadi başla bakalım.

Rifat Bey - Alî Emîrî Efendi bir gece, adet edindiği üzere Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kırathanesine teşrif etti. Oldukça neşeli ve sevinçten yerinde duramaz bir haldeydi. Hepimiz şaşırmıştık. Önce tarihten edebiyattan bir şeyler konuştuk.

Bir ara; "Beyler, efendiler size bir şey soracağım" dedi. Buyurun dedik. "Siz Dîvânü Lügâti't-Türk isminde bir kitap duyduunuz mu yahut gördünüz mü" diye sordu.

Ziya Bey - Cevap veren olmadı mı?

Rifat Bey - Olmaz olur mu? Ben derhal kitabın kendisini görmedim ama "Kâtip Çelebi bunu görmüş ve Keşfü'z-zunûn'unda yazmıştır" cevabını verdim. Hep bir ağızdan: Siz gördünüz mü? diye sorduk. Sorumuz çok hoşuna gitti. O gevrek gülüşüyle katıla katıla gülerekten: "Tanrı'nın izniyle o kitaba sahip oldum" dedi. Kendisini kutladık.

Ziya Bey - Kitabı nasıl elde ettiğini sormadınız mı?

¹¹ Muhtar Tevfikoğlu, onun bu eseri buluş hikâyesini "Bir Kitabın Romanı" başlığıyla verir. (Muhtar Tevfikoğlu, *Alî Emîrî Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 71)

Rifat Bey - Sormaz olur muyuz? Sorduk, şöyle anlattı: Âdetim olduğu üzere her haftada iki üç kez sahaflar çarşısına uğrar yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım. Dün de uğrayıp Burhan Bey'e aynı soruyu sordum. "Bir kitap var ama sahibi otuz altın istiyor" dedi.

Ziya Bey - Of be çok para!..

Rifat Bey - Hakikaten. Bana geleli bir hafta oldu; bu şaheseri aynı fiyata alırlar düşüncesiyle Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye götürdüm; o da İlmiye Encümen'ine havale etti. Dedi encümen tetkik için bir hafta süre istemiş. Bir hafta sonra uğradığında on altın teklif etmişler. "Kitap benim değil başkasındır, sahibi otuz altından bir para aşağıya vermiyor" deyince; Burhan Bey! Alın kitabınız sizin olsun istemiyoruz diyerek kitabı iade etmişler.

Ziya Bey - Onlar bu kitabın değerini bilemezler ki.

Rifat Bey - Dediğiniz gibi olacak ki o cevabı vermişler.

Ziya Bey - Evet evet devam et. Sonra neler olmuş.

Rifat Bey - Burhan Bey, "kitap sahibinin tayin ettiği müddet yarın bitecek yani. Yarın kitabı götürüp sahibine vermek mecburiyetindeyim. Üstat, bakınız eğer işinize geliyorsa siz alınız" demiş. Ali Emîri Efendi şöyle devam etti: "Kitabı elime alınca bayıldım, otuz altın değil, otuz bin altın değeri var. Dünyada eşi menendi görülmemiş bir kitap. Hicri 466 yılında telif edilmiş bir Türk kamusu ve grameri. Fakat kitapçıyı fiyatı arttırmaya bırakmamak için nazlı davranarak "dağınık bir eser, müellifi Kaşgarlı bir adam imiş! Kimdir? Necidir? Belli değil. Ama ne de olsa bir eserdir. Maarif on altın vermiş ise ben on beş veririm" dedim. Burhan Bey: "Hayır Ali Emîri Beyefendi arz ettiğim gibi kitap benim değil, olsaydı verirdim. Sahibi mutlak otuz altın istiyor, almayacak iseniz götürüp sahibine teslim edeceğim" deyince telaşa kapılan Ali Emîri Efendi: "Sahibi kimdir?" diye sormuş. "Yaşlıca bir hanım; eski maliye nazırı Nazif Bey'in yeğeniymiş. Paşa bu kitabı kendisine verirken: "Kitabı çok iyi sakla; paraya sıkıştığın zaman kitapçılara götür ama otuz altından aşağıya verme, çok değerli bir kitaptır" demiş. Bu otuz altın kadının kulağına küpe olmuş. Alırsanız kendisine iyilik etmiş olursunuz, deyince Ali Emîri Efendi: "Şimdi işin şekli değişti. Bir kadına yardım söz konusu olunca kabul ederim. Kitabı alıyorum" demiş; ama yanında on beş altın varmış. Eve gidecek olsa kitap dükkânda kalacak, "ya bir başkası gelir Burhan Bey tamahkârlık edip satacak olursa?" düşüncesiyle kahrolmuş. Neyse ki tam o sırada Darülfünun edebiyat muallimi Reşit Faik Bey geçmiş oradan; hemen çağırıp "aman var ise bana yirmi altın verin" demiş. Reşit Bey çantasını açmış on altını varmış onu vererek üst tarafını şimdi eve gidip getiririm deyince üstat kitapçının dükkânında huzuru kalp ile oturmuş. Bir süre sonra Reşit Bey'in getirdiği paradan otuz altına eklediği üç altın bahşişle Burhan Bey'e verip kitabı satın almış.

(Ziya Bey yerinden fırlarcasına kalkıp, Rifat Bey'in karşısına dikilerek)

-Bundan mükemmel âlicenaplık, vatanperverlik olur mu? O an yaşadıkları heyecanın derecesini tahmin etmek dahi müthiş bir heyecan veriyor bana. Evet evet devam et.

Rifat Bey - Sonrasını şöyle anlattı: "Derhal eve geldim yemeyi, içmeyi unuttum. Tam birkaç saat tetkik ettim, Türk dilinde şimdiye kadar böyle bir kitap yazılmamıştır. Bundan sonra da yazılamaz arkadaşlar! Kitaba gerçek fiyatı verilecek olsa, cihanın hazineleri kâfi gelmez. Ben otuz üç altına satın aldım ama birkaç misli ağırlığında elmasla zümrüde vermem" dedi. Hadisenin üzerinden bir hafta geçmeden beni çağırttı; gittim, kitap masanın üzerinde duruyordu. "İşte Divânü Lügâti't-Türk buyurun mütalaa edin" deyince: "Cenabı Hak neşrini nasip etsin" karşılığını verdim. "Bu sözü başkasından duymadın değil mi Rifat? Tashih ve tasnifini yapacaksın" dedikten sonra derinden bir ah çekti.

Ziya Bey - Allah Allah!.. Neden acaba?

Rifat Bet - Bu eser ne kadar yüksek desek o kadar yüksek, ne kadar kıymetli desek o kadar kıymetli ama bazı hususları var Rifat! Kitabın formları dağılmış, yaprakları kararmış, başı sonu belli değil! Sayfaların karşılığı, en kötüsü de başlarında numaralar yok. Bu hususlar beni çok düşündürüyor diyerek kitabı elime verdi.

(Hizmetkâr kahve getirir, Rifat Bey yaslandığı masanın yanından ayrılıp kahvesi elinde gelir, Ziya Bey'in karşısına oturur.)

Ziya Bey - Seni kutlarım Rifat, bu husustaki hassasiyet ve titizliğini bile bile kabullenmen büyük bir cesaret ve fedakârlık doğrusu.

Rifat Bey - Böyle bir eseri kültürümüze mal etmeyi her zahmete katlanmaya değer buldum üstadım. O şaheseri elime verirken: "**Kitap tamam ise ne saadet, değil ise vay benim başıma; o zaman bu kitabın karşısına geçip ölüncüye kadar ağlamalıyım demişti.** Nasıl reddedebilirdim? İkimiz de kaygılı ve heyecanlıydık. Eve gelir gelmez işe koyuldum ve üç defa kitabı hatmettim; formları oradan kaldırıp buraya koydum uymadı, başka yere götürdüm. Sözlerin uyumuna, konunun devamına baktım; velhasıl kafa patlata, uğraşa düzenledim, haddinden fazla düşündüm ama başarmıştım. Müjdeyi verdiğimde bir çocuk gibi ağlayarak: "Bir de ben göreyim" dedi. Bir kere de kendisiyle okuduk; sonuçtan öyle memnun ve mutlu oldu ki ellerime

Sıradışı Yönleriyle Diyarbakır'ın Birkaç Zirve Şahsiyeti

sarılarak: “Evim iki bölümden ibarettir Rifat. Bu hizmetine karşılık yarısını adına yaptıracağım, kalk çabuk tapu dairesine gidelim demez mi?”

Ziya Bey - Gerçekten yapardı. Yanya’da ele geçirdiği bir kitabın ikinci cildine sahip olmak için Yemen’e kadar giden âşık, onu da yapardı.

Rifat Bey - Mutlaka, ama ben: “Hanenizde daim olunuz efendim. Bana vereceğiniz en değerli mükâfat bu şaheserin neşrine izin vermeniz olacaktır” dedim. “İnşallah o da olur fakat biraz sabrederseniz” dedi.

Ziya Bey - Neden acaba?

Rifat Bey - Ben Alî Emîrî Efendi’yi iyi tanırım. Bazı devlet büyüklerinin bu kitaba ilgi duyup el atmalarını istiyor olduğunu sanıyorum.

Ziya Bey - Hazinenin anahtarı senin elinde Rifat, ne yapıp ederek kitabı bastırıp Türklere armağan edelim.

Rifat Bey - Siz Talat Paşa’yla görüşüyor musunuz üstadım? Kendisine nazınız geçer mi yani?

Ziya Bey - Elbette!

Rifat Bey - Alî Emîrî Efendi, Talat Paşa’yı çok sever ve teklif ondan gelirse yok diyemez.

Ziya Bey - Ben Talat Paşa’ya rica ederim. O kolay ama Paşa, Emîrî Efendi’nin ayağına gitse olmaz. Onu Babıâli’ye veya merkeze çağırır, o hiç olmaz. Bu buluşmayı sağlayacak bir mizansen oluşturmamız gerek.

Rifat Bey - Bu mizansen adliye nazırı İbrahim Efendi’den başkasıyla düzenleyemeyiz. Alî Emîrî Efendi’yle birbirlerini çok severler. Bir akşam Alî Emîrî Efendi ile devlet büyüklerinden birkaçını iftar yemeğine davet etsin. Yapılacak olan tarihi ve edebi sohbetler esnasında değerinin büyüklüğü açığa çıkacak olan Alî Emîrî Efendi’ye elinde hazineye benzer bir şaheserin bulunduğunu bildiklerini söyleyip...

ZİYA BEY - (Lafı ağzından alıp) "Bu kitabı bastırma lütfunu Türk milletinden esirgememenizi rica ediyoruz" gibi sözler etsinler.

Rifat Bey - Tam üstüne bastınız üstat.

Ziya Bey - Kolay ve keyifli bir çözüm yolu; eve gider gitmez oyunu sahneye koymak üzere harekete geçeceğim. Şimdilik selamete kal. (Çıkar, kendisine dış kapıya kadar eşlik eden Rifat Bey içeriye girerek kitaplarını karıştırmaya koyulur. Hizmetli girip fincanları alır, masanın üstünü düzeltir ve çıkar. Az sonra kapı çalınır, iki genç girer içeriye, birisi yaklaşarak): (...)

İkinci Perde

(Masaya iki fincan konmuştur. Alî Emîrî Efendi parmakları yeleklerin cebinde tebessümle volta atmaktadır. Rifat Bey elindeki cezveyle sahneye girer, kahveleri fincanlara boşaltırken)

Alî Emîrî Efendi - Hal ve hareketim hayretini mucip olmadı mı Rifat? Çok büyük bir başarı elde ettim. Beni kutlayacak mısın?

Rifat Bey - Nasıl kutlamam mirim. Cennetten haber almışçasına bir hal içindesiniz. Hayrola büyük rütbeli bir memuriyete mi tayin edildiniz?

Alî Emîrî - Muvaffakiyetimin yanında memuriyetin ne önemi olabilir Rifat. Öyle mükemmel bir imkâna sahip oldum ki onun üstünde bir devlete ermek mümkün mü?

Rifat Bey - Buyurup oturun, kahvelerimiz içerken sohbet edelim. (Geçip karşılıklı otururlar, kahvesinden birkaç yudum alırlar).

Alî Emîrî - Dün gece adliye nazırı İbrahim Efendi beni Kosko’daki konağında iftar yemeğine davet etmişti. Gittim, öyle büyük bir saygı ve hürmetle karşılandım ki nasıl hareket etmem gerektiğini bilemedim. Biraz sohbet ettikten sonra top attı, iftar ettik. Sofrada benden başka kimse yoktu. Sıkılacağımı bildiği için kimseyi çağırılmamış; iftardan sonra sohbetimiz sürüp gitti derken hizmetli ağası gelip Talat Paşa Hazretlerinin teşrif buyurduğu haberini verdi. İbrahim Efendi hemen kalkıp karşılayarak oturduğumuz salona buyur etti. Paşa yalnız değildi. Üç değerli zevatla birlikte gelmiş ama ben Talat Paşa’dan başkasını tanımıyorum. İbrahim Bey onları bana, beni onlarla tanıştırdı. Alî Emîrî adını duyunca başta Talat Paşa olmak üzere hepsi birden ayağı kalktılar. Talat Paşa bana doğru iki üç adım attı ve: “Üstadı muhterem! Dîvânü Lügâti’t-Türk gibi bir hazineye sahip olduğunuz müjdesini almış bulunuyorum huzurunuzda. Fikir yürütmeye utanırım; fakat yüksek müsaadelerinizle arz etmek isterim ki kitapların da insanlar gibi tabii bir ömürleri vardır. Bir kitap binlerce sene yaşamaz. Onları yaşatmak eskiden kopya ettirmek suretiyle olurdu. Ama faydası çok sınırlı olduğu için medeniyet tab usulünü icat etmiştir. Bu baskılar sayesinde bir kitap bin olur, on bin olur, yüz bin olur.

Sahibi bulunduğunuz Dîvânü Lügâti't-Türk tasavvur edilemeyecek kadar önemli bir kıymete haizdir. Onu bastırıp üzerine isminizi kaydettirmek suretiyle Türklük âlemine yayalım, cihan size minnettar kalsın” dedi.

Rifat Bey - Siz ne cevap verdiniz?

Ali Emîrî - Dîvânü Lügâti't-Türk'ün üzerine adımı yazdırmak gibi fikrimin olmadığını söyleyerek iki şart ileri sürdüm. Bunlardan biri kitabın tashih ve tasnifini senden başkasına yaptırmamak; diğeri o süre içinde kitabın hiç kimseye gösterilmemesini sağlamak. Çok memnun oldu. “Şartlarınıza harfiyen uyulacaktır. İzni âlinizle matbaaya derhal kitabın tabı için dört mürettep tahsis etmelerini emrini vereceğim” dedikten sonra, elân hangi vazifeyi ifa etmekte olduğumu sordu. Defterdarlıktan emekli olduğumu söyledim. “Sizin gibi değerli ve bilgili bir zatın bu yaşta emekli olmasına gönlüm razı olmaz. Valilik mi? Defterdarlık mı? Şurayı Devlet Azalığı mı? Nazırlık mı? Hangi vazifeyi tensip buyuracağınızı söyleyin tayininizi derhal yaptırırım” dedi. Ben: “Milletime karşı yapmam gereken hizmeti yapıp kendi isteğimle emekliye ayrıldım. Ömrümün geri kalan kısmını kütüphanemdeki kitaplarla baş başa geçirmek kararındayım. Lütfunuza teşekkür ederim” dedim yaa!.. İşte böyle Rifat, iş sana düşüyor artık. Yarın gelip kitabı al ama şartlarıma uymak kaydıyla.

Rifat Bey - Baş üstüne üstadım; huzuru kalp ile eseri bana teslim edebilirsiniz, diyerek kitabı aldım. (...)

Dördüncü Perde

Ziya Bey - (Gülerek girer) Tılsımı bozduk; hazineyi ele geçirdik değil mi? Rifat, kitabı görebilir miyim?

Rifat Bey - Başıma işler açmaya kalkışmayın üstadım. Ali Emîrî Efendi'nin öne sürdüğü şartı bilmez gibi konuşuyorsunuz. Tasnif ve tashihini yapınca kadar atlattığım sinir bozukluğuyla sıkıntıları bilerseniz bana hak verirsiniz. Dünyada bir tek olan bu şaheserin sayfalarının çoğu haddinden fazla yıpranmış. Fotoğrafını çektiirmek mümkün değil. Tahminler yürüterek cümleleri yerine oturtmakta yaşadığım işkenceden öte, kitabı ortaya çıkarıncaya kadar koruyabilmenin azap ve telaşını yaşadım. Kitabı teslim aldıktan sonra gecelerce uyku uyuyamadım. Evde yangın çıkar yahut gelen hırsız eşyalarla birlikte onu da götürülebilir düşüncesiyle alıp Milli Kütüphane'ye götürerek bir süre için muhafazalarını rica ettim. Müdür: “Kütüphaneye günde yüzlerce kişi girip çıkıyor. Ya içlerinden biri şeytana uyup aşırırsa ne yaparım? Kusura bakmayın teslim alamam” diyerek reddetti. Bu sefer maarif muhasipliğine götürerek matbaa amirinin demir kasasına koymayı tasarladım. Onlar da “binamız aşıptır, yanar, kitap da beraberinde yok olursa bizi asmaya götürürler Rifat Bey!” mazeretiyle reddettiler. Çaresiz çarşıya gidip sağlam bir çanta alarak eve geldim. Dîvânü Lügâti't-Türk'ü içine koyup duvara çaktığım kocaman çiviye astım. Hanımımınla çocuklarıma: “Bu çantaya çok dikkat edeceksiniz. Ev boş bırakılmayacak. Gitmeye mecbur kalırsanız çantayı da beraberinde götüreceksiniz. Ben evde yokken yangın çıkarsa hiçbir şeye el atmadan çantayı kapıp kaçacaksınız” tembihinde bulundum. Geceleri de kitabı yastığımın altına koyarak uyudum. Allah'a hamd ve şükürler olsun ki aylar süren geceli gündüzlü çalışmalardan sonra düzene sokabildim. Atlattığım bunca badire ve meşakkatten sonra Ali Emîrî Efendi'den takdir ve teşekkür beklerken kitabı nasıl size gösterip emirlerine ters düşmek suretiyle kendimi sözünde durmaz kişi durumuna düşürürüm? Biraz sabırlı olun üstat.

Ziya Bey - Ben sana kitaba âşık olduğumu söylüyorum, sen aşkın nasıl bir bela olduğunu bilmez gibi “sabırlı ol” diyorsun.

Rifat Bey - Ali Emîrî Efendi, âşığına kavuşmayı gözyaşları ile bekleyen çılgın bir âşık. Arzunuzu yerine getirmek vefaya ihanet gibi bir şey olmaz mı? Gözü bu kitaptan başka bir şey görmüyor. Geçenler neler olduğunu biliyor musunuz?

Ziya Bey - Bilmem, neler oldu?

Rifat Bey - Dîvânü Lügâti't-Türk'ün birinci cildi çıkmış, ikincisi yarıya yaklaşmıştı. Bir gece kiraathanede Ali Emîrî Efendi bana gizlice şöyle dedi: Avrupalı bir müsteşrik bu kitabı duymuş. Bana geldi çok rica etti. Kitabı bir görmek istiyor. Yarın sabah yine gelecek. Sen yarın sabah kitabı bana getir, öğleden sonra gelir alırsın. Sabahleyin erkenden kitabı götürdüm, öğleden sonra gelir alırım deyince aslan gibi sırttı: “O kitabı bir daha göremezsiniz dedi.” Hayır ola ne oldu üstadım dedim! “Dinle anlatayım”, diye söze başladı: “Benim hemşiremin Basri Bey adlı bir damadı var. Kırşehir sancağında muhasebeci idi. Bunu haksız yere azletmişler. Maliye müsteşarı Tahsin Bey'e bir tezkere yazdım, masum olduğunu ve üç güne kadar görevine iade edilmesini rica ettim, bana cevap bile vermedi. Şimdi kalkar Maarif Nazırı Şükrü Bey'e gider durumu anlatırsınız. Üç gün içerisinde Basri Bey'i yerine iade etmezse dördüncü günü kitabı sobaya atar yakarım. Bunun üzerine hükümet de beni Beyazıt meydanında asarsa asar o başka” dedi. Üstadı teskin etmek istedim; fakat hiçbir sözüm fayda etmedi. Şükrü Bey'e gittim, durumu anlattım. Şükrü Bey açtı ağzını yumdu gözünü bana dediğini bırakmadı. Oradan çıktım Maliye Müsteşarı Tahsin Bey'e durumu anlattım. “Nazır Beyle görüşür, bir şeyler yaparım” dedi. Ertesi günü tekrar Tahsin Bey'e gittiğimde gülerek: “Ali Emîrî Efendi haklıymış; Basri Bey haksız yere azledilmiş; görevine iadesine karar verildi; yarın yerine göndereceğiz” dedi. Ali Emîrî'ye giderek sözünün yerine getirildiğini, Basri Bey'in görevine iade edildiğini ve kitabı vermesini söyledim. Ali Emîrî Efendi: “Yook, siyasilerin sözüne güven olmaz, beni aldatmak için bir dolap çevirmiş

olabilirler. Basri Bey gitsin sandalyesine otursun, işe başladığını bana bildirsın, kitabı o zaman veririm” dedi. Basri Bey, Kırşehir’e gitti, göreve başladığına dair Ali Emîri Efendi’ye telgraf çekti, ben de kitabı aldım.

Ziya Bey - Hakikaten çok enteresan!

Rifat Bey - Geçenlerde Talat Paşa bir zatla kendisine üç yüz altın gönderip: “Zatîâlinize küçük bir mükâfat olarak üç yüz altın gönderiyorum. Lütfedip kabul buyurursanız beni çok mütehasıs etmiş olursunuz” biçiminde bir teskere yazmış. Ali Emîri Efendi: “Lütuf ve kadirşinaslığımıza teşekkür ederim. Lakin vatanî ve millî bir hizmet karşılığında para almak vicdan ve vatansaverliğimin kabulleneceği şey değildir. Siz o parayı yardıma muhtaç birkaç aileye Dîvânü Lügâti’t-Türk’ün sadakası olarak vererseniz beni ziyadesiyle memnun etmiş olursunuz” şeklinde bir karşılık verip, parayı almamış.

Ziya Bey - Ali Emîri Efendi’den, bundan başka türlü hareket etmesi beklenmezdi zaten. Sabırsızlık içinde soranlara Dîvânü Lügâti’t-Türk’ün basılmaya hazır hale gelmesine az bir zaman kaldığını söyleyebilir miyim?

Rifat Bey - Elbette üstadım.

Ziya Bey -Bu müthiş bir şey. Demek kitap basılacak ve Amidliler, asırlardan beri devam ettirdikleri hars, yani kültür hamlelerine yeni hamleler ilave etmeye devam edecekler ha?

Rifat Bey - Öyle olacağına benzer üstadım. Şehr-i Amid sizin gibi, Ali Emîri Efendi’nin elindeki meşaleyi alıp Süleyman Nazif Beyefendi’yle birlikte atıye taşımaya azmetmiş değerler yetiştirdiği sürece böyle olacak ve Diyarbakırlılar tırmadıkları kültür zirvesinden Türkiye’ye ışık saçmaya devam edecekler şüphesiz.¹²

Ali Emîri Efendi kitabı satın aldığı anda duyduğu sevincini ise şu şekilde dile getirir: "Bu kitabı aldım; eve geldim. Yemeği içmeği unuttum... Bu kitabı, sahaf Burhan 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığındaki elmaslara, zümrütlere değişmem."¹³

Ali Emîri, tiyatrodaki da vurgulandığı gibi, kitabını kimseye göstermek istemez. Hem kitabı, adeta bir sevgili gibi başkasından kıskanır hem de kaybolmasından endişe eder. Devrin ünlü simaları Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi şahıslar, Ali Emîri Efendi’nin Dîvânü Lügâti’t-Türk’ü bulduğunu işitmiş ve görmek istemişlerse de Ali Emîri Efendi onları kitaba yanaştırmamıştır. Kitabı sadece çok güvendiği Kilisli Rifat Efendi’ye göstermiştir. Ali Emîri Efendi kitabı satın aldığı anda hırpalanmış ve yıpranmış bir vaziyettedir. Şirazeleri çözülmüş, formaları dağılmış, sayfaları birbirine karışmış ve numaraları da yoktur. Bu sebeple kitabın eksik mi, tam mı olduğu belli değildir. Ali Emîri Efendi, bunun tespitini Kilisli Rifat Efendi’ye yaptırır. Kilisli Rifat Efendi, iki ay müddetle kitabı üç kere okur. Sonunda eserin tam olduğu belli olur. Kilisli Rifat Efendi, karışmış sayfaları yerli yerine koyar ve numaralandırır. Ali Emîri Efendi bu hizmeti karşılığında Kilisli Rifat Efendi’ye bir evini hediye etmek istemişse de kabul ettiremez. Kilisli Rifat Efendi, eğer illa kendisine bir mükâfat verecekse, kitabı yayınlamasının yeterli olacağını söyler. Bütün bu yönleriyle Ali Emîri’nin kitabı buluşu ve daha sonra yayınlamış, roman, öykü ve tiyatrolara konu olacak niteliktedir. Bunu ilk gerçekleştiren ise Esmâ Ocak olmuştur. Yukarıda bir kısmını naklettiğimiz tiyatrodaki da vurgulandığı gibi, Ziya Gökalp ve Talat Paşa’nın kitabın yayınlanmasına yaptıkları tiyatral katkı ilginç diyaloglarla ortaya konmuştur.¹⁴

Yazdıklarımızı toparlayacak olursak, Ali Emîri Efendi, 60’a yakın divan ezberlediğini söyler. Kitaplara olan aşkını hayatının sonuna kadar sürdürür ve memleketimize önemli bir kütüphane kazandırır ki onu da milletine adayarak ismini "Millet Kütüphanesi" olarak benimser. Kendi maaşıyla aldığı bu kitaplara yabancılar yüksek miktarda ücret teklifinde buldukları halde, hepsini reddeder ve milletine bağışladığı

¹² Kemal Timur, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı ve Eserleri*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012, s. 426-439.

¹³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Em%C3%A9r%C3%A9

¹⁴ Diyarbakırlı bir şair ve yazar olan Ali Emîri Efendi, Dîvânü Lügâti’t-Türk adlı kıymetli eseri bulup tanıttuktan sonra onun üzerine hem sanal ortamda hem de kitap, tez, makale ve bildiri olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda Türk Dil Kurumunun Web sayfasındaki şu adrese bakılsa bile bu konunun ne kadar araştırıldığı anlaşılır: <http://www.tdkterim.gov.tr/dlt/?kategori=kasgarli2%E2%80%9D>.

kütüphanesine kendi isminin verilmesine bile karşı çıkar. Alî Emîrî Efendi, hayatında hiç evlenmemiş ve kendini kitaplara adamıştır. Haberdar olduğu bir kitaba ulaşmak için o günün şartlarında tayinini oraya isteyecek kadar fedakârlıkta bulunarak ne kadar sıra dışı bir şahsiyet olduğunu açıkça ortaya koyan bir şahsiyet olarak anılmaya bundan sonra da devam edecektir.

2. Süleyman Nazif

Diyarbakır'ın yetiştirmiş olduğu nadide şahsiyetlerinden olan Süleyman Nazif de önemli bir yazar ve şair olarak birçok sıra dışı yazıya imza atmıştır. Süleyman Nazif, tıpkı Namık Kemal ve Mehmet Akif gibi yalnız edebiyat dünyamızda önemli eserler kazandırmış bir sanatkâr değil; aynı zamanda vatan ve milletimizin büyüklüğünü en sağlam seslerle haykırmış mümtaz ve sıra dışı bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır.

Nazif'in kaleme aldığı sıra dışı metinlerinden birini aktaracak olursak, hiç kuşkusuz akla ilk gelen "Kara Bir Gün" adlı makalesi ve bu makalenin yazılma hikâyesi gelir. 1915'te batılı devletler bütün güçlerini kullandıkları halde geçemedikleri Çanakkale Boğazı'nı 1919'da hiç bir engelle karşılaşmadan geçtikleri gibi utanmadan İstanbul'u da gayri resmî olarak işgal etmişler ve gemilerdeki toplarını da Osmanlı Sarayı'na çevirmişlerdir. Fransız komutan 1453'teki Fatih'in İstanbul'u fetih hadisesinden intikamını alırcasına beyaz elbiselerini giymiş ve önünde duran askerlerimize hakaretler ederek at üzerinde adeta insanımızın sırtına basa basa ilerlemiştir. Bunu duyan Süleyman Nazif, bu günü tarihe "kara bir gün" olarak kaydeder ve meşhur yazısı "Kara Bir Gün"ü kahrolurcasına satırlara nakşeder. Böyle bir günde böyle bir yazıyı kaleme alıp yayımlatmak demek, o günün şartlarında ölümü göze almak demektir. Yazıyı kaleme alır, alır ama ne yazık ki bu yazıyı yayımlatacak cesur bir gazete bulamaz. Ancak yine de her şeyi göze alarak bu yazıyı yayımlatmayı başarır. Bu hizmet ve cesaretinin mükafatını, öyle bir niyeti olmadığı halde, ne yazık ki bu dünyada göremez Süleyman Nazif. Öbür dünyada görüp göremediğini ise biz de o tarafa geçince öğreneceğiz. Neyse...

Süleyman Nazif'in ömrünün son yıllarında çektiği maddî manevî sıkıntıları onunla ilgili yazıların çoğunda görmek mümkündür. Beşir Ayvazoğlu'nun, bir resimden hareketle kaleme aldığı 1924 adlı güzide eserinde, üzerinde durduğu şair ve yazarlardan biri de Süleyman Nazif'tir. Onun hayatına ayırdığı satırların başında onun ölümünü kastederek: "Göç davulu, önce Süleyman Nazif için çaldı. Aslında o, hayat dolu görünmesine rağmen, yaşıyor sayılmazdı. Kirasını ödeyecek gücü kalmadığı için Nişantaşı'nda yirmi yıldır oturduğu evden çıkmak zorunda kalmış, yine o taraflarda, kız kardeşinin damadı ve torunlarıyla oturduğu küçük ahşap eve sığınmıştı. Sadece yatmak için gittiği bu ev, onun için bir çeşit mezardı. Gitgide dostlarından uzaklaşıyor, yalnızlaşıyordu"¹⁵ der.

Dostlarının belirttiğine göre Süleyman Nazif son yıllarında aslında yaşayan bir ölüdür; ancak o bunu dostlarına belli etmemeye çalışıyordu. Abdülhak Şinasi'nin ifadesiyle, güldüğü zaman "...hâlâ istihzasının neşesi ve zekâsının kuvvetiyle çehresi bir şehir-ayın gibi aydınlanıyorsa" da, bu çehre, "zekâsının parlayıp onu açmadığı ve aydınlatmadığı zamanlarda" kararıyor, derin bir hüznle kilitleniyordu.¹⁶ Ölümüne yakın zamanlarda çok alınganlaşmış, dostu ve akrabası Cenap'tan bile uzaklaşmıştır. Tahammül edebildiği tek kişi vardı ki, o da kendisinin ilk defa vasıflandırdığı Şair-i Âzam Abdülhak Hamit'tir. Ve yeni şiirlerini okudukça mest olduğu tek şair ise Akiftir.¹⁷

15 Beşir Ayvazoğlu, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı yayımları, İstanbul, İstanbul 2007, s. 221.

16 Abdülhak Şinasi Hisar, "Süleyman Nazif'in Son Günleri", *Varlık Dergisi*, Sayı 11-12, Aralık 1933-Ocak 1934.

17 Yine Beşir Ayvazoğlu'nun belirttiğine göre "Nazif, pek sık olmasa da Akif'le mektuplaşıyordu. Akif, Asım Şakir'e yazdığı 8 Mart 341 (1925) tarihli mektubunda, Nazif'e gönderdiği mektubun cevabını aldığını ve ikinci bir mektup gönderdiğini belirttikten sonra, "Şeytan kulağına kurşun, aramız pek iyi" diyor. Aynı mektupta, bir gün Nazif'in kendisine, "Bana kim

Süleyman Nazif, Diyarbakırlı fikir ve sanat adamları arasında belki de en aykırı olan şahsiyettir. Bu yönüyle onun değerlendirmeleri de çok farklıdır. Nazif, Servet-i Fünun'da ve 1926 yılı başlarında yayımlanan "İki Secde" başlıklı yazısında, dünyayı kendi istediği gibi değil, olduğu gibi kabul etme zaruretinin Akif'i artık halim ve mütevekkil bir insan haline getirdiğini, onun şimdi Nil'in seması altında ve o sema kadar sakin bir halde Allah'ıyla baş başa, "lâhütî naz ve niyazla muaşaka" ettiğini söyledikten sonra okuyucularına "Secde" ve "Gece" şiirlerini sunuyor ve şu çarpıcı cümlelerle devam ediyordu:

"Firavunların diyarına bundan otuz yedi asır evvel vahiyler gelir, ayetler inerdi. Bir onu, bir de Firavunların diyarından yükselen şu mısraların elfaz ve medlulünü düşünürken gökten yere ve yerden göğe olan bu medd ü cezr-i ilham huzurunda mebhut ve hayran kaldım"¹⁸ der. Aynı yazıda, hükümetin Kur'an tercümesi için Akif'i tercih etmiş olmasından duyduğu memnuniyeti ifade eden Nazif: "Allah eğer Kur'an'ı Türk diliyle indirmek isteseydi, hiç şüphesiz, Cebrail'i Safahat şairi olurdu"¹⁹ ifadelerini kullanır.

Bu aşırı değerlendirmelerini başkaları için de yapar ve bir gün Şair-i Azam Abdülhak Hamit'in evinde: "Hamit, bugünkü Nazif'in halikıdır" der. Bu durumu çok aşırı bulan Lüsyen Hanım, "Beyefendi, küfrediyorsunuz. Âlem bunu duysa ikinizden de nefret edecek!" diye isyan eder. Bu isyana aldırmayan Nazif, biraz sustuktan sonra, Hamit'e hitaben, "Namık Kemal de senin Allah'ındı!" diye ilave eder.²⁰ Aslında bu mübalağalı ifadeler Nazif'in dinî duygularının zayıflığından değil, sıra dışı şahsiyetinden ve coşkun mizacından kaynaklanmaktadır. Abdülhak Şinasi, onun inanmış bir Müslüman olduğunu; ancak dinin emirlerini yerine getirdiğine bir kere bile şahit olmadığını ifade eder.²¹ Buna karşılık dinin bazı yasakları ise Nazif'in hayatının adeta birer parçasıdır ki bunlardan birisi müptela olduğu alkoldür. Ölümünden üç ay öncesine kadar rakıyla dostluğundan vazgeçmemiştir. Ne var ki son zamanlarında alkole hiç dayanamıyor ve bir kadeh rakıyla sarhoş oluveriyordu. Rakıyı bırakmak zorunda kalınca neşesini büsbütün kaybeden ve iyiden iyiye durgunlaşan Nazif, 1927 yılına hafif bir soğuk algınlığıyla girmiştir. Önemsemediği bu hastalığı ayakta geçirmeye çalışır. Ayrıca bir arkadaşına söz vermiştir ve Tokadizâde Şekip'in Rumelihisarı'ndaki evine gidecektir. Hamit, bu kötü havada hastalığının artabileceğini söyleyerek onu bu niyetinden vazgeçirmeye çalışmış; fakat başaramamıştır. Çünkü Nazif de, Âkif gibi verdiği sözü mutlaka yerine getirmek isteyenlerdendir. Kalkıp o soğuk havada Rumelihisarı'na gidecek, tramvay durağında beklerken adamakıllı üşütüp o akşam ağır bir ateşle yatağa düşecek ve Halil Nihat Bey'in evindeki edebî toplantıya gidemeyecektir. Hamit'le birlikte Muhassasat-ı Zatiye İdaresi'ne gideceklerini de unutmamıştır. Bunun üzerine meraka kapılarak Nazif'e uğrayan Hamit onu yatakta bulacaktır. Kendini biraz iyi hissettiği için 3 Ocak Pazartesi gecesini okuyarak geçiren Nazif'in ateşi ertesi gün kırk derecenin üzerine çıkmıştır. Hamit, doktorundan durumun 'vahim' olduğunu öğrenince yanına başka bir doktor alarak koşar; fakat artık yapılacak bir şey kalmamıştır. Hafıza ve muhakemesi yerinde görünmeyen Nazif, Hamit'e, bu ıstırap devam ederse kendini pencereden aşağı atacağını söyler. Hamit'in perişan bir halde ondan ayrılıp aşağı indiği sırada da ağzından şu cümle dökülmüştür: "Gel bana, seni

söverse derhal mukabelede bulunurum. Yalnız Cenab ile Âkif söverse, bu bir belâ-yı âsümanidir, sabretmekten başka çare yok, derim, sükût ederim dediğini, kendisinin de "Üstat, size sövmek benim için mümkün değil. Mamafih farz-ı muhal olarak böyle bir harekette bulunsam, şimdi vaat buyrulan sükûtun sizin için kabil olamayacağımı da imanım gibi bilirim" diye karşılık verdiği anlatıyor. (Ayvazoğlu: 2007, s. 222)

18 Age., s. 222.

19 Süleyman Nazif, "İki Secde", Servet-i Fünun, sayı 68-1542, 4 Mart 1926.

20 Hıfzı Tevfik Gönensay, *Hamid: Son Yılları, Son Şiirleri*, İstanbul 1943, s. 13.

21 Ayvazoğlu: 2007, s. 223.

göreyim üstat!" Bu, onun son sözü olur. On beş dakika sonra, yani 4 Ocak gecesi, saat 23.30'da son nefesini verir ve o tarihte henüz elli yedi yaşındadır.²²

5 Ocak sabahı haberi gazetelerde okuyan İstanbul halkının ne kadar şaşırıldığı ve üzüldüğü, 6 Ocak Perşembe günü, cenaze törenine gösterdiği olağanüstü ilgiden anlaşılıyordu. "Kara Bir Gün" yazısı ve "Piyer Loti Hitabesi" hafızalarda hâlâ taptaze duran Nazif'in açlığa mahkûm edildiğini, öldüğünde cebinden sadece üç nikel kuruş çıktığını ve cenaze masraflarının Tayyare Cemiyeti tarafından karşılandığını bilen yoktu. O, düne kadar işte orada 'şimşekli ve yıldırımlı' fikirleriyle yaşıyor, müstehzi tebessümüyle olup bitenleri seyrediyor ve nükteler savuruyordu. Nazif'in şöhreti ve imajıyla yaşadığı şartlar birbirinden çok farklıydı; uzaktan tanıyanlar onu adeta ölümsüz bir mitoloji kahramanı gibi görür ve Olimpos'ta yaşadığını zannederlerdi. Bu yüzden ölümü derin bir şaşkınlık yaratmıştır. Şair-i Âzam bile, "Süleyman Nazif İçin" adlı şiirinde onun ölümüne inanmak istemez ve hayretini:

Nasıl hâk olur bir Süleyman Nazif,
O rûh-ı mübarek, o cism-i lâtif?
Denilmez ki medfûn-ı makberdir o;
Bu milletle hâlâ beraberdir o!
Eminim yalandır onun rıhleti!
mısralarıyla ifade eder.

Nazif'in naşı Şehremaneti'nin tahsis ettiği bir cenaze arabasıyla Nişantaşı'ndan alınıp Ayasofya Camii'ne götürülür. Orada kılınan cenaze namazından sonra kendisini gözyaşlarıyla uğurlayan İstanbul halkının omuzlarında yola çıkar ve çok istemesine rağmen, İkinci Mahmut Türbesi haziresinde değil de Edirnekapı Mezarlığı'nda toprağa verilir.²³

Dostları mezarının başında hararetleli nutuklar okurlar. Cenab, kadim dostunu, iş ortağını, "Kara Bir Gün" yazısının yayımlandığı *Hadisat* gazetesini birlikte çıkardığı kızının kayınpederini kaybetmişti ve perişandı. Konuşamayacak bir halde olduğu için, hazırladığı nutku, Florinalı Nazım Bey'e okutur. Nazif'in, her şeyde olduğu gibi, ölümde de kendisinden daha önde olduğunu söylediği nutkunda şöyle der:

"Onu tanıyanların zihinlerinde beka mefhumu, Nazif'in âsârı ve şahsı ile o kadar beraber yaşardı ki, bir mikroppla iki günde o âbide-i dehâetin inhidamı hâilesini dimağlarımız saatlerce münkir kaldı. Hatta Divanyolu'ndan onun tâziyet-i umumiyeye sarılı ve hürmet-i milliye ile muhat tabutunu takip ederken bana öyle geliyordu ki, ihtifal cemaati içinde hepimizle beraber Nazif de başka bir cenazeyi teşyi ediyordu."²⁴

Nazif'in ölümünü kabullenemediğini bilen dostlarından İbrahim Alaeddin Gövsa ise "Hamit'e Ahiretten İki Mektup" yazar. İşte Hamit, aşağı yukarı iki hafta sonra Süleyman Nazif'ten bir mektup alır. 16 Kânunusani 1927 tarihini taşıyan ve "Üstâd-ı Azimü's-şânım Efendim" hitabıyla başlayan bu mektup "ukba"dan gönderilmişti. Nazif, on gün önce damarlarında kırk dereceyle tutuşan kanın hayalinde yarattığı bukalemun renkleri arasında mezar dedikleri derin karanlığı terk etmek istediğini, çünkü onun sonsuz bir unutuluş ve

22 Age., s. 224.

23 Age., s. 225.

24 Age., s. 226.

hiçlik olmasından endişe ettiğini, şimdi ise sadece o gününün değil, elli sekiz yıllık ömrünün gafletinden utandığını söyledikten sonra, kendine has nükte ve cinaslarla, hayattayken yazdığı açık mektup sayesinde, Hazreti İsa ile görüşme şerefine erdiğini ve onun yeni bir mucizesiyle gayb âleminde şuhud âlemine intikal ettiğini bildiriyordu. Dünyalılar için ezeli bir muamma olan ukba hayatının on günden beri birbirini izleyen parlak adamlarında o şimdi 'hayran' bir haldeydi ve dünyadayken ölüme korkunç anlamlar yüklediği için hayıflanıyordu.²⁵

Nazif'in ölümü üzerine diğer bazı şair arkadaşlarının yazdıkları da ilginçtir. Ahmet Haşim, onun ölümü dolayısıyla: "Süleyman Nazif ulu bir çınara benzer. Süleyman Nazif, kelimelerin serdari idi. Onun ölümü üzerine, kelimeler şimdi başıboş birer sürüdür. Üstat Süleyman Nazif, siyah paltosu ve yuvarlak şapkası altında bir kabile reisinin Asya tipi haşmetini, heybetini taşırdı" cümlelerini sarf ederken; Cenap Şahabettin: "Süleyman Nazif, şanlı edebiyat hanedanının büyük torunudur. Süleyman Nazif, nesrinin kuvvetli ahengiyle, hemen her şiir söyleyeni peşinden sürükleyebilecek bir şairdi" der.

Abdülhak Hamit: "Süleyman Nazif'in ölümü üzerine, artık yaşamaktan utanıyorum." derken; Peyami Safa: "Süleyman Nazif'in volkanik mizacı, vatanın en buhranlı, sıkıntılı günlerinde püskürmüş, patlamıştır" cümleleriyle duygularını ifade eder.

Orhan Seyfi Orhon ise: "Nazif kürsüye çıkıp konuşmaya başlayınca daha önce konuşan, herkes bir anda ortadan silinirdi! Süleyman Nazif hitap ederken, kürsüde bu milletin kalbi konuşuyordu. Onun yarattığı eşi benzeri görülmemiş heyecanı, ancak o günleri yaşayanlar bilir. Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün" yazısıyla Mütareke'de düşman işgali altına giren İstanbul'un şerefini kurtaran adamdır" der.

Evet, görüldüğü gibi Süleyman Nazif, bu millette her zaman eksikliği duyulacaklardan biridir. Öfkesiyle, sevgisiyle, aşırılığıyla, aykırı duruşuyla, zayıf yanlarıyla, kusuruyla, fakat bahsetmeğe hiç tenezzül etmediği üstünlüğüyle, faziletleriyle seçkin ve ayrıcalıklı bir insandır. Ölümünden sonra cebinden birkaç bozuk para ile bir de yeğenine gönderdiği şu mısralar çıkmıştır:

"Ben ölürsem, deyin Girzan'a,
Seni amcan, ölürken anmıştı;
Derbeder bir hayat-ı mihnetten,
İhtiyar olmadan usanmıştı!"

Süleyman Nazif, 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiş ve orada iken yazmış olduğu Türk İlahisinin ilk ve son beytinde vatanla ilgili dile getirmiş olduğu duygular da takdire şayandır:

"Dedem koynunda yattıkça, benimsin ey güzel toprak!
Neler yapmış bu millet, en yakın tarihe bir sor, bak.
Yerim sensin, göğüm sensin, cihanım, cennetim hep sen;
Nasıl bir şanlı millet çıktı gördüm, hasta sînenden!"

²⁵ Bu iki mektubun metni için İbrahim Alaeddin Gövsa'nın *Süleyman Nazif* kitabına bakılabilir. (İbrahim Alaeddin Gövsa, *Süleyman Nazif Hayatı, Kitapları, Mektupları Fıkra ve Mektupları*, Semih Lütfi: Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 272-289).

Nesri güçlü olan Nazif'in yazılarında duygu da en üst seviyededir ve akranlarına göre yine sıra dışılıklarla doludur. Onun kaleminden okuyarak değerlendirmemize son verelim:

"Gözlerim hiçbir zaman Dicle kenarı ile Tuna kıyıları ve Kafkas dağları ile Umman sahilleri arasında başka bir renk ve ayrılık görmez. Giden yerlerin ayrılık acısını, vücudum mezara ve ruhum da sonsuzluğa götürecektir. Bin kere söyledim, yine ve daima tekrar ederim ki, onların bir gün muhakkak bize geri döneceğine inanıyorum. Ben bugüne kadar bu inanç ile yaşadım ve bu inanç ile öleceğim."

"Bu memleketin minaresiz ve minarelerin de ezansız kalmasına razı olma, buna asla boyun eğme! ve kesin olarak bil ki, İstanbul minaresiz ve minareler ezansız kalırsa, hepsi yetim olur ve hepimiz yetim kalırız."²⁶

3. Ziya Gökalp

Ziya Gökalp'e baktığımızda, onun hayatının da hem sıra dışı hem de ilginç ayrıntılarla dolu olduğunu görürüz. Gökalp 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da dünyaya gelir. Eğitimine doğduğu yer olan Diyarbakır'da başlar. 1886'da Mektebi Rüstiye-i Askeriyye'ye girer. Tanzimat'tan sonra başlayan ve genç Osmanlıların öne sürdüğü hürriyet düşüncesini ilk defa bu okuldaki hocası Kolağası İsmail Hakkı Bey'den alır. Askeri rüştiyenin son sınıfında iken babasını kaybeder. 1890'da amcası Müderris Hacı Hasip Bey'den geleneksel İslâmi ilimler ile ilgili ders almaya başlar. Öğrenimine İstanbul'da devam etmek isterse de bu imkânı bulamaz. 1891'de Diyarbakır'da İdadî Mülkiye'nin (Sivil Lise) ikinci sınıfına kaydolar. Rivayetlere göre son sınıfta öğrenci iken "Padişahım Çok Yaşa" yerine "Milletim Çok Yaşa" diye bağırması, hakkında soruşturma açılmasına yol açmıştır. O sırada okul süresinin beş yıldan yedi yıla çıkması üzerine 1894'te okuldan ayrılır.

Liseden ayrıldıktan sonra amcasından Arapça ve Farsça dersleri alır. Tasavvufla ilgilenir. Fransızca öğrenmeye başlar. Diyarbakır'daki kolera salgını nedeniyle bu şehirde görevlendirilen Doktor Abdullah Cevdet ile tanışır. Onun fikirlerinden etkilenir. Ekonomik sıkıntılar yüzünden öğrenimine devam etmek için İstanbul'a gidememesi, ailesinin evlenmesi için baskı yapması, Abdullah Cevdet'in inançla ilgili düşünceleri gibi nedenlerden 18 yaşındaki Mehmet Ziya kafasına kurşun sıkarak intihara kalkışır. İntihar girişiminin bir diğer sebebi olarak idadideki hocası Dr. Yorgi'den aldığı felsefe eğitimi ve ailesinin verdiği dini eğitim arasında yaşadığı çatışma da gösterilmektedir. Kafasına sıkıdığı kurşun, güç koşullar altında yapılan morfinsiz bir ameliyatla çıkarılır. Ameliyatı gerçekleştiren Dr. Abdullah Cevdet ve Diyarbakır'da bulunan genç bir Rus operatördür. İntihar girişiminden sonra kendisini tekrar okumaya verir. Hürriyet fikrine düşman olanlara karşı bazı şiirler kaleme alır.

1896'da, Erzincan Askeri Lisesi'nde öğrenci olan kardeşi Nihat sayesinde Harp Okulu öğrencileri ile birlikte İstanbul'a giden Gökalp, ücretsiz olduğu için Baytar Mektebi'ne kaydını yaptırır. Buradaki öğrenimi sırasında ülkedeki hürriyet hareketine katılmış insanlarla tanışmak için gayret gösterir. İbrahim Temo ve İshak Sükûti ile görüşür. Jön Türklerden etkilenir ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılır. 'Yasak yayınları okumak ve muhalif derneklere üye olmak' gerekçesiyle 1898'de tutuklanır. Bir yıl cezaevinde kalır. Cezaevinden çıktıktan sonra 1900'de Diyarbakır'a, yani kendi memleketine sürgüne gönderilir. Bu arada yüksek öğrenimini tamamlayamayan Mehmet Ziya'nın Diyarbakır'daki amcası ölmüş ve kızı Vecihe ile evlenmesini vasiyet etmiştir. Amcasının

²⁶ Önder Göçgün, *Süleyman Nazif*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 52-53.

vasiyetini yerine getirir ve Vecihe Hanım ile evlenir. Bu evliliğinde Sedat adındaki bir oğlu ile Seniha, Hürriyet ve Türkan adında üç kızı dünyaya gelir.

1908'e kadar Diyarbakır'da küçük memuriyetler yapar. Eşinin mal varlığıyla rahat bir yaşam sürdürürken el altından hürriyet çalışmalarını da yürütür. Normal hayatında sakin gözükken Ziya Gökalp, o dönemde bölgenin güvenliği için kurulan ve başında Kürt asıllı İbrahim Paşa'nın bulunduğu Hamidiye Alayları, hırsızlık ve soygun olaylarına karışınca halkı örgütleyerek eyleme yöneltir. Üç gün boyunca Diyarbakır Telgrafhanesini işgal ederek buradan saraya İbrahim Paşa ve adamlarını cezalandırmaları için telgraflar çekmeye başlar. Doğu ile Batı arasındaki kilit bağlantı noktalarından olan Diyarbakır Telgrafhanesinin işgali, işin içine Batılı devletlerin de karışmasına neden olur. Aslında başından beri dış güçler Sultan Abdülhamit'e karşı Ziya Gökalp'in de sonradan mensup olduğu Yeni Osmanlılar ya da sonraki adıyla Jön Türkleri hep desteklemişlerdir. İşte bu dış güçlerin de saraya yaptığı baskı neticesinde bölgeye bir araştırma heyeti gönderilir. Fakat bir süre için faaliyetlerini durduran İbrahim Paşa ve adamları daha sonra aynı kanunsuzluklara yeniden başlayınca Ziya Gökalp ve arkadaşlarının önderliğindeki halk bu sefer on bir gün süre ile telgrafhaneyi yeniden işgal ederler. Bu direnişin sonunda İbrahim Paşa ve adamları bölgeden uzaklaştırılmıştır.

Ziya Gökalp, 1904-1908 yılları arasında Diyarbakır Gazetesi'nde şiir ve yazılarını yayımlar. İbrahim Paşa'nın halka yaptığı zulümleri "Şaki İbrahim Destanı" adlı eserinde dile getirir. II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurar ve temsilcisi olur. *Peyman* gazetesini çıkarır. 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katılır ve partinin Selanik'teki merkez yönetim kuruluna üye olarak seçilir. Selanik'te kalmayı sürdürerek çevresinde bir kültür hareketi yaratmaya çalışır. Lise programlarına 'Sosyal Bilimler' dersi koydurarak bu disiplinin okullarımıza girmesini sağlar. İttihat ve Terakki Selanik Şubesi'nin gençlik işlerini de yürüten Ziya Bey, çevresindeki gençlere toplumbilim ve felsefe dersleri verir. Tevfik Sedat, Demirtaş ve Gökalp gibi takma adlar kullanarak Selanik'te yayımlanan bir felsefe dergisinde yazılar yazar. Dünyadaki Türkleri birleştirerek, güçlü bir Türk devleti kurulmasını tasarlayan Ziya Bey, bu ülküyü dile getirdiği Altın Destanı'nı 1911'de Genç Kalemler Dergisi'nde yayımlar.

1912'de Derneğin merkezi İstanbul'a taşınınca, Ziya Gökalp de İstanbul'a gelir ve Cerrahpaşa semtine yerleşir. Mart ayında Ergani/Maden (Diyar-ı Bekir) mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçilir. Meclis dört ay sonra kapatılınca Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olur. Kurumda daha çok onun eğitimle ilgili görüşleri kabul görür. Darülfünun ve Eğitim Fakültesi'nde ders programları, okutulacak kitaplar onun önerileri doğrultusunda hazırlanır. 1913 ve 1914 yıllarında kendisine önerilen Maarif Nazırlığı (Millî Eğitim Bakanlığı) görevini kabul etmez ve üniversitedeki görevini sürdürür. 1915'te İstanbul Üniversitesi'nin Felsefe bölümüne İçtimaiyat (sosyoloji) müderrisi olarak atanır. Bu şekilde ilk sosyoloji profesörü olur ve üniversitemize toplumbilim, başka bir ifadeyle sosyoloji onun vasıtasıyla girer.

Düşüncelerini Türkçülük etrafında şekillendiren Ziya Gökalp, İstanbul'a gelir gelmez Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alır. Derneğin yayın organı *Türk Yurdu* başta olmak üzere *Halka Doğru*, *İslâm Mecmuası*, *Millî Tetebbûlar Mecmuası*, *İktisadiyat Mecmuası*, *İçtimaiyat Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da yazılar yazar. Balkan Savaşı öncesinden I. Dünya Savaşı başlarına kadar *Türk Yurdu* dergisinin yönetim kurulunda yer alır. Derginin her sayısına bir şiir bir de yazı verir. "Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak" başlıklı yazı dizisinde önemli konulara yer verir. Sonraki yıllarda *Yeni*

Mecmua'yı çıkarır. Ziya Gökalp, bir yandan da eser vermeyi sürdürür. 1914'te *Kızıl Elma*; 1918'de ise *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eseri ile *Yeni Hayat* isimli şiir kitabını yayımlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden sonra tüm görevlerinden alınır. 1919'da üniversite içinde İngilizler tarafından tutuklanır. Dört ay Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kaldıktan sonra Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili işgal mahkemesi tarafından yargılanır. Mahkeme sürecinde soykırım iddialarını kesinlikle reddetmiş ve 'mukatele' (karşılıklı öldürme) tezini savunmuştur. Yargılama sonucu diğer İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürgüne gönderilen Ziya Gökalp, orada arkadaşlarına toplumbilim ve felsefe dersleri verir. Malta sürgünlüğü döneminde ailesiyle yaptığı mektuplaşmalar daha sonra *Limni ve Malta Mektupları* adıyla kitaplaştırılmıştır. Söz konusu kitap Malta sürgünlerinin orada geçirdikleri hayat şartlarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir.²⁷

Ziya Gökalp, iki yıllık sürgün döneminden sonra İstanbul'a döndüğünde üniversitede ders vermeye devam etmek isterse de bu isteği kabul edilmez. Bir ay kadar Ankara'da yaşadıkdan sonra ailesiyle Diyarbakır'a gider. Ahmet Ağaoğlu'nun desteğiyle *Küçük Mecmua*'yı çıkarır ve buradaki yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekler.

1923'te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na atanır ve Ankara'ya gider. Aynı yıl *Türkçülüğün Esasları* isimli eserini yayımlar. Ağustos'ta İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Atatürk tarafından Diyarbakır mebusu olarak seçilir. Ankara'ya yerleşen Ziya Gökalp, kültürel çalışmalarına hiç ara vermez. Dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilip yayımlanması ile uğraşır. 1924'te kısa süren bir hastalığın ardından dinlenmek için gittiği İstanbul'da 25 Ekim 1924 günü hayatını kaybeder. Fatih'teki II. Mahmut Türbesi haziresine defnedilir.²⁸

Ziya Gökalp'in hayatının anlatıldığı kitaplarda onun sakin mizaçlı birisi olduğu vurgulanır. Ancak yukarıda, ana hatlarıyla verdiğimiz hayatına baktığımızda, Diyarbakır, İstanbul, Selanik, Limni, Malta ve Ankara hayatında farklı başarılarla imza atmış ve hemen her gittiği yerde ön plana çıkmayı başarmıştır. O dönem için düşündüğümüzde Diyarbakır gibi bir yerden, yani taşradan çıkıp gittiği her yerde ön plana çıkıp farklı faaliyetler içinde bulunması onun bir fikir ve sanat adamı olarak sıra dışı bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

4. Cahit Sıtkı Tarancı

Cahit Sıtkı Tarancı da Diyarbakırlı bir şair olarak farklı bir ses olduğu gibi ilhamlarını şiirinin satırlarına dökmeyi başarmış sıra dışı bir şahsiyettir. Diyarbakırlı olan pederi Pirinççi-zade Bekir Sıtkı Bey, her ailede arzu edildiği gibi, oğlunu vali, kaymakam daha doğrusu yönetici olmak için İstanbul'daki en iyi okullara gönderir. Ancak aykırı dedik ya!.. Diyarbakırlıların genlerinde var sanırım. Henüz olgunluk çağlarını yaşamaya başlayan Cahit, İstanbul'a gider ve siyaset, matematik, fizik, kimya öğreneceğine kendini sadece ve sadece şiire verir ve onun dışında bir şeyle meşgul olmak istemez. Mektubunun birinde de vurguladığı gibi "Varlığımda toplanan lezzeti şiirin ilâhî kalbinde göstereceğim" der ve bütün baskı ve engellemelere rağmen ne yönetici olmaktan, ne memuriyetten ne paradan ne de dünyanın diğer meşgalelerinden haz alamayacağını vurgular. Çünkü bunların hiç

27 Ziya Gökalp, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, *Limni ve Malta Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

28 Ziya Gökalp'in hayatıyla ilgili verdiğimiz bilgileri daha çok Orhan Okay'ın *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ziya Gökalp Maddesindeki bilgiler çerçevesinde oluşturduk. Ancak onun hayatıyla ilgili şu kaynaklardan da faydalandık: Rıza Filizok, *Ziya Gökalp*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005; http://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_G%F6kalp;

birisi onu tatmin etmediği gibi memnun da etmeyecek; bu nedenle o sadece ve sadece 'şiir'de fanileşip ömrünü sürdürecektir.

4 Ekim 1910 tarihinde Diyarbakır'da dünyaya gelen Cahit Sıtkı'nın ailesi, az önce de vurguladığımız gibi, o günün şartlarında, oğullarını İstanbul'daki en iyi okullara gönderirler ki, oğulları iyi bir yönetici olsun. Cahit Sıtkı, bu okullara devam eder. Okumaya, sınıfını başarılı bir şekilde geçmeye çalışır; ancak şiir zevkini aldıktan sonra onun dışında bir şeyle meşgul olmak istemez ve 'varlığında toplanan bütün enerjisini' bu sanata, yani şiire harcar. Hayatını inceleyen, mektuplarını okuyan herkes bunu söylemektedir. Gerçekten de hem sözleriyle hem de fiilleriyle bunu ispatlamak için var gücüyle ve bütün kuvvetiyle, bütün güçlükleri aşarak buna çalışmış ve bunu da başarmıştır.

Bakınız Cahit Sıtkı, 15.12.1929 tarihli 'Muhterem Babacığım ve Şefkatli Anneciğim', şeklinde başlayan mektubunu yazdığı tarihte henüz 19 yaşında bir gençtir. Onun, bu tarihte annesine ve babasına yazdığı bu mektup, gerçekten, onun şiir konusundaki aşkını, sevdasını gösterdiği gibi sıra dışı bir şair olduğunu da göstermektedir. Mektuptan bazı satırları okuyalım:

"Oğlunuzu teselli hususunda gösterdiğiniz ihtimam, serdettiğiniz deliller bana anlattı ki yüksek ve asil kalpli anne ve babaya malik olmak da başlı başına bir saadettir...

Gelecek nesiller, bir Pirinççi-zade ailesinin var olduğunu bilecekler ve bu ismi hürmet ve takdirle anacaklardır...

Siz, haldeki saadetten mesulseniz, ben istikbaldeki şöhretimizi hazırlamakla meşgulüm...

Para kazanmak! Nasıl olsa ekmeğimi çıkarabilirim... Ne diyorum, bir şey yapmak, ölmez, yıkılmaz bir abide yaratmak, işte şair mefkûresi...

Şairlerin açlığı bile ne kadar büyük olduklarına delil değil mi? Hakiki şair ahlâksız değildir, faziletin ta kendisidir... Şair kafasında ticaret usulleri, para kazanmak için türlü türlü kurnazlıklar yer alamaz...

Şair, edebiyat için çalışan bir çıraktır.

Hoş babacığım, bir gün gelecek ki -ah ondan evvel ölmezsem eğer- oğlunuzun şairliğiyle iftihar edeceksiniz...

Aslan babacığım. Ümitleriniz boşa çıkmayacaktır... Sizin, hakkımdaki ümitleriniz benim mefkûremdir...

Müşfik anneciğim, oğlunuzun mesut olacağını göreceksiniz... Siz bu saadeti arzu ettikten sonra, husule gelmemesinde mana yoktur.

Kardeşlerimle beraber dünyada seveceğim anne ve babacığım, oğlunuzun fikirlerini hakir görmeyin...

Babacığım, hayatta muvaffakiyet yalnız aç kalmamakta değildir... Asıl muvaffakiyet, göçüp gittikten sonra ardında bir eser bırakmaktır...

Benim de çizilmiş bir mefkûrem vardır... Ben her şeyden evvel yaşamış olduğuma delil olmak için bir eser meydana getireceğim, namımızı, memleketimizi ve nihayet namımı yükselteceğim...

Zannedersem ne deliyim ve ne de çocukça şeyler düşünecek bir yaştayım!.. Vaktinden evvel acı bir surette pişmiş bir meyveyim ki varlığında toplanan lezzeti şiirin ilâhî kalbinde göstereceğim... Babacığım, oğlunuzun insan olmasını istemiyor musunuz? Merak etmeyiniz, arzunuz yerine gelecektir.

Anneciğim, oğlunuzun gülmesini istemiyor musunuz? Gülecektir ve bu sefer samimi olarak gülecektir... Sevgili ebeveynimle böyle ciddi meseleler üzerinde münakaşa etmek ne tatlı ve eğlenceli! Hürmetle ve uzun uzun ellerinizi öperim, aziz, şefkatli, emsalsiz anne babacığım."²⁹

Bu satırlarda da görüldüğü gibi, henüz 19 yaşındaki bir gencin kararlı, seviyeli ve sıra dışı idealini görmekteyiz. Onun tek amacı, ideali, mefkûresi kalıcı bir eser bırakmaktır.

Cahit Sıtkı'nın asıl adı Hüseyin Cahit'tir. İlk ve orta okulu Diyarbakır'da okur. Daha önce de belirttiğimiz gibi daha iyi bir öğrenim görmesi için babası tarafından İstanbul'a Saint Joseph Lisesi'ne gönderilir. Daha sonra bu okuldan Galatasaray Lisesi'ne geçer. Burada ölünceye kadar dostlukları devam edecek olan Ziya Osman (Saba) ile tanışır. Mezun olunca yine babasının isteğiyle Mülkiye Mektebi'ne kaydolur (1931). Derslere karşı ilgisizliği, kendini çirkin bulması ve bilemediğimiz diğer bazı sebeplerle kendini içkiye

29 Cahit Sıtkı Tarancı, *Evime ve Nihal'e Mektuplar*, Hazırlayan: Prof. Dr. İnci Enginün, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 89-91; Bu mektubun yorumu için şu makaleye de bakılabilir: Kemal Timur, "Tek İhtirasım Güzel Şiirler Söylemektir: Cahit Sıtkı Tarancı", Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu, Dicle Üniversitesi Diyarbakır 2010, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2013, s. 97-118.

vermesi ve birtakım gönül maceraları yaşaması yüzünden dört yıl sonra diploma alamadan okuldan ayrılmak zorunda kalır. Bu defa da kaydını Yüksek Ticaret Mektebi'ne naklettirir (1935). Bu arada Sümerbank'ta memur olarak çalışmaya başlar (1936). Cumhuriyet gazetesinde hikâyelerini yayımlayan Nadir Nadi'nin maddî desteğiyle öğrenimine devam etmek üzere 1938 yılı sonlarında Paris'e gider ve orada Ecole Sciences Politiques'e kaydolar. Paris'te Oktay Rifat'la birlikte bir süre Paris Radyosu Türkçe Yayınlar Servisi'nde spiker olarak çalışır. Temmuz 1940'ta Paris, Almanlar tarafından bombalanırken bisikletiyle, Paris'i terk edip önce Lyon'a, oradan Cenevre'ye geçer. İsviçre'de kısa bir süre kaldıktan sonra güçlüğü Türkiye'ye döner.

Bir süre Diyarbakır'da ailesinin yanında kalan Cahit Sıtkı, 1941 yılının Mart ayında askere gider. Ekim 1943'e kadar Ankara, Burhaniye ve Ilıca'da görev yapar. Askerlik dönüşü, işlerini İstanbul'a nakletmiş bulunan babasının yanında ticarethanenin muhasebe defterlerini tutmaya başlar. Ancak babasıyla anlaşmazlığa düşünce işten ve ailesinden ayrılır. 1944 yılı sonlarında Ankara'ya gider ve Anadolu Ajansı'nda mütercim olarak işe başlar. Bu tarihten itibaren aralarında Orhan Veli Kanık, Ahmet Muhip Dranas, Melih Cevdet Anday, Baki Süha Ediboğlu, Oktay Rifat, Ceyhun Atuf Kansu, Yaşar Nabi Nayır, Cevdet Kudret Aksal, Sabahattin Eyüboğlu gibi şair ve yazarların bulunduğu edebiyatçıları çevresinde yaşamını sürdürür. Daha sonra Toprak Mahsulleri Ofisi'nde yine mütercim olarak çalışır. Buradan Çalışma Bakanlığı'ndaki mütercimlik kadrosuna geçiş yapar. 1951'de Cavidan Hanım'la evlenir. 1954 yılında hastalanır; kısmî felç dolayısıyla konuşamadığı gibi hareket de edemez. Hastalığı sırasında bir süre İstanbul'da, bir süre de Diyarbakır'da ailesinin yanında kalır. Arkadaşı Samet Ağaoğlu'nun yardımıyla tedavi için gittiği Viyana'da vefat eder. (12 Ekim 1956). Cenazesi Türkiye'ye getirilerek Ankara'da toprağa verilir.

Diyarbakır'da doğup büyüdüğü ev daha sonraki yıllarda Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi haline getirilmiştir. Ünlü bir şair olmaya hevesi daha lisede okuduğu yıllarda başlayan Cahit Sıtkı, edebiyatla ilişkisinin, küçük yaşta ailesinden uzakta, sıkıcı yatılı okul hayatının hasta ruhuna yüklediği sıkıntıdan kaynaklandığını söyler. Dayısının teşvikiyle yazdığı ve Abdullah Cevdet'in de takdirle karşıladığı denemelerinden sonra ilk şiirleri 1930'lu yıllarda *Servet-i Fünûn*, *Uyanış* ve *Muhit* ile Galatasaray Lisesi'nin *Akademi* dergisinde, daha sonraki yıllarda *Varlık*, *Yücel*, *İnkılâpçı Gençlik*, *Ağaç*, *İnsan*, *Gündüz*, *Akpınar*, *Ülkü*, *Kültür Haftası*, *İstanbul*, *Yaratış*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Vatan*, *Sanat ve Edebiyat* gibi gazete ve dergilerde yayımlanır. Edebiyat dünyasında tanınmasında Peyami Safa'nın 1932 yılında Cumhuriyet gazetesinde şiiri üzerine yazdığı üç yazının büyük etkisi olur.³⁰ 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi şiir yarışmasında "Otuz Beş Yaş" şiiriyle birinci olur ve böylece şöhreti bir anda yayılır.

Cahit Sıtkı, Fransız simbolist şairlerinden Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Valéry ve Paul Eluard'ın etkisinde kaldığı ilk şiirlerinde vezne ve şekle önem verdiği gibi şiirde ses, anlam ve biçim bütünlüğünü âdeta şart koşar. Yetişme çağlarında biraz da döneme hâkim olan milliyetçi ve memleketçi edebiyat dolayısıyla halk şiirinden etkilenen Cahit Sıtkı'nın 1935'ten sonra yazdığı şiirlerde yalnızlık ve ölüm temaları üzerinde yoğunlaştığı dikkati çeker. Bu temalar üzerinde ısrarla durmasını dönemin toplumsal şartları dolayısıyla içine düştüğü nihilizm duygusuyla açıklayan Mehmet Kaplan onu metafizik seviyeye yükselememiş, dünya ile boşluk arasına sıkışıp kalmış, hayata sarılmak isteyen, fakat hayatta da aradığını bulamayan bir şair olarak değerlendirir. Aynı nesle mensup Orhan Veli ve arkadaşları gibi o da gerek toplumsal gerekse dinî ve tarihî değerlere ilgi duymadığından boşluğa düşmüş, bundan dolayı bir kaçış psikolojisiyle bazen tabiata, bazen de yaşama

30 Kemal Timur, "İki Münevverin Dostluğu: Peyami Safa - Cahit Sıtkı", *Erdem Dergisi*, Peyami Safa Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Sayı: 62, Ankara Nisan 2012, s. 223-236.

sevincine sığınmaya çalışmıştır. Kendi neslinin diğer şairleri gibi dünyayı duyularıyla kavramaya ve tadını çıkarmaya çalışan Cahit Sıtkı'nın hemen bütün şiirlerinde ölümün gölgesinde yaşayan insanoğlunun yaşama sevinci veya buruk tadı duyulur. Şiirlerinin çoğunda ölüm, içinde yaşanılan bu güzel dünyayı sona erdirecek bir tehdit şeklinde varlığını hissettirirken mutluluğu zaman zaman çocukluk günlerine dönmek suretiyle yakalamaya çalışır. Şiirlerinde yaşamayı âdeta bir ibadet gibi gören, vatan topraklarının mutlu insanlarla dolmasını arzulayan Cahit Sıtkı'nın günlük hazları ölümsüzleştirilmesi büyük başarılarından biri kabul edilmiştir. Şiirlerinde yalnızlık, çaresizlik, çirkinlikten şikâyet ve ölüm korkusunun yanı sıra yaşama sevinci de dikkati çeken en önemli temalardır. Fazla bir derinlik taşımamakla birlikte sade, akıcı ve ahenkli bir dil kullanması dolayısıyla şiirleri devrinde geniş bir okuyucu kitlesi tarafından sevilerek okunmuştur. Türk edebiyatında şiir üzerine en çok düşünen şairlerden biri olan Cahit Sıtkı bu konudaki görüşlerini çeşitli yazılarıyla mektuplarında uzun uzadıya açıklamıştır. Yazılarından birinde, "Şiir kelimelerle güzel şekiller kurma sanatıdır" der. Ona göre kelime annedir, dosttur, hasrettir, hayaldir; yani bir anlamı, çağrışımı, bir gölgesi, hatta bir rengi ve adı olan nesnedir. Şiirde mükemmellik ne aruzun ne hecenin ne de serbest veznin tekeli altındadır. Mükemmellik şairin kullandığı dilden azamiyi koparmasıdır.

Cevat Sadık ve İrfan Kudret takma adlarıyla bir kısım şiirleriyle paralellikler gösteren hikâyeler de yazan Cahit Sıtkı, şahsî yaşantısının ve kültürünün kendisine kazandırmış olduğu birikimi şiirleriyle birlikte hikâyelerinde de bol bol kullanmıştır. Zaman zaman hikâyelerinde işlediği konuları kelimelerin istifinden doğan şiir sesine ulaştıkları zaman şiirine geçirmiş, bazen de şiirini yazdıktan sonra onu bir de hikâyede işleyerek açıklamıştır. Böylece hikâye ve şiirleri âdeta birbirini tamamlamıştır. Olay örgüsünün genellikle basit bir çerçevede geliştiği hikâyeleri her şeye rağmen hayatın yine de yaşanmaya değer olduğunu anlatır.³¹ Cahit Sıtkı ölümünden sonraki yıllarda da sevilen ve okuyucusu azalmayan sıra dışı bir şair olmaya devam etmiştir.

5. Esmâ Ocak

Diyarbakır'ın yetiştirdiği değerli sanatçılardan bir diğeri Berdel yazarı Esmâ Ocak'tır. 5 Haziran 1928'de Diyarbakır'da dünyaya gelen Ocak, henüz beş yaşında iken okumayı yazmayı öğrenmiştir. Küçük yaşlarda nişanlandığı için, lise ikinci sınıfı terk etmek zorunda kalmış ve bu olumsuzluklara rağmen önemli işler başarmanın yanında toplam on üç esere de imza atan fedakar bir roman ve öykü yazarımızdır. Kendisi, hafızasında yaklaşık üç binin üzerinde şiir olduğunu söylemektedir.

Esmâ Ocak'ın roman ve öykülerinde dile getirdiği köy gerçeği, kırsalda yaşayan kadın sorunları, köylü ile şehirli arasındaki farklar, başka yazarlar tarafından da kaleme alınmıştır. Özellikle de 1950 sonrası yazarlarının bir kısmı roman ve öykülerinde Anadolu ve köy gerçeğini dile getirmişlerdir. Ancak bu yazarların birçoğu köyü ve köy hayatını bizzat yaşamadığı için; yazdıkları hep uzaktan bir bakışla ya da önyargılı ve ideolojik olmuştur. Dolayısıyla belli bir dönem sonra bu eserler önemlerini de kaybetmişlerdir.

Esmâ Ocak ise köy ve köylü gerçeğini bizzat yaşamış birisi olarak, onların hayatlarını yakından tanımak uğruna her fedakarlığı göze almış ve kırsalda yaşayan insanımızın hiçbirisini sorgulamadan, dışlamadan, önyargısız ve olduğu gibi aktaran önemli bir roman ve öykü yazarımızdır. Onun yazdığı roman ve öykülerinin hemen hemen

31 Hayatıyla ilgili verdiğimiz bilgiler için şu kaynaklara bakılabilir: İnci Enginün, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cahit Sıtkı Tarancı Maddesi; Güngör Gençay, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1956; Muzaffer Uyguner, *Cahit Sıtkı Tarancı: Hayatı, Sanatı, Eseri*, İstanbul 1966; Şevket Beysanoğlu, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1969; Gültekin Samanoğlu, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1988; İnci Enginün, "Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları", İstanbul 1991.

tamamına yakını bizzat müşahede ettiği yaşanmış olaylardır. O, bu uğurda yeri geldiğinde çiftçilik yapmış, kadınlarla Beriye³² gitmiş, harman yerinde çalışmış, traktör ve biçerdöverin başında işçilerini çalıştırmayı ve yönlendirmeyi başarmış sıra dışı bir şahsiyettir. Bir erkek cesareti ve kadın nezaketiyle yıllarca çiftçilik yaptığı köyde işçilerini çalıştırmasını da başarmıştır. Bunları yaparken de hem gördüklerini kaleme almış hem de eşi, henüz gençken, vefat ettiği için üç çocuğunun eğitimiyle ilgilenmiş, onları en iyi okullara göndermek için çaba sarf etmiş ve gerçekten de bütün çocuklarını da okutarak önemli konumlara gelmelerini sağlamıştır. Çocuklarının hepsi de annelerinin asaletine layık birer evlat olmuşlardır. Diğer yandan da, yakın dönemdeki siyasi hadiselerin ortasında, bütün evinin geçimini çiftçilikle sağlamayı da başarmıştır. Bununla birlikte Diyarbakır'a, onun kültürüne ve sanatına önemli katkılarda bulunmuştur. Değişik dernek ve vakıflarda görev alarak memleketine ve doğup büyüdüğü Diyarbakır'a vefatına kadar hizmet etmeyi büyük bir vazife bilmiştir.

Esmâ Ocak'ın Diyarbakır'la ilgili öykü ve romanlarında konu edindiği bilgileri tarihî kitap ve ansiklopedilerde de bulabiliriz. Ancak Esmâ Ocak'ın farkı, bu bilgileri, o nefis ve akıcı üslubuyla öyküleştiren anlatmasıdır. Bunu başarmak kolay değildir. Esmâ Ocak, "*Berdel*"³³de bütün bir bölge sorunu olan evlilik problemlerini dile getirir. *Kırklar Dağı'nın Düzü*³⁴nda, bu dağın efsanesini gerçekçi bir üslupla kaleme alır. Orada yaşanan aşkları ve ayrılıkları anlatır. *Surlu Kentin Sır Suyu*³⁵nda kente verilen şifalı Hamravat suyunun gelişini ve Karacadağ'ın öyküsünü nefis cümlelerle dile getirmeyi başarır. *Duvar İçindeki Diyar Diyar-Be-Kir*³⁶ eseriyle geçmişten günümüze Diyarbakır'ın bütün tarihini romanlaştırır. *Kervan Servan*³⁷ romanında o günün modasına uyararak çocuklarını sütannelere veren ailelerin çocuklarının çektikleri sıkıntıları dile getirir. Asıl dikkat çeken şey ise bu eserinde Diyarbakır Nakibi ve önemli bir sanat ve hattat olan ve kendi el yazmasıyla birçok el yazması ve üç Kur'an-ı Kerim'i yazan Bekir Sıtkı Bey'in oğlu ve kendi eşi Baha Bey'in henüz 26 günlük iken bir göçer olan Meryem Ana'ya verilmesi ve onun beş yaşına kadar bu sütanne elinde çektiği sıkıntıları tüm çıplaklığıyla anlatmasıdır.

Roman ve öykü yazarımız Esmâ Ocak, *Kuyudaki Ses*³⁸te bölgedeki ağalık sistemi ve köye gelen elektrik ve kuyu açma çalışmaları ile bunların getirmiş olduğu problemleri köy gerçeği içinde müşahade ederek romanlaştırır. *Sara Sara*³⁹da bölgede yaşanan gerçek aşkları öyküleştiren bizlere. *Hasırcı Kuşu*⁴⁰nda yine şiirlere konu olan birçok aşkı bizlere anlatır Esmâ Ocak. *Münire*⁴¹ romanında da Mardin'den başlayıp, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Şam, İstanbul, Kırklareli, Balkanlar, Erzincan, Dersim, Elazığ ve tekrar Mardin'de birleşen iki ailenin yaşanmış öyküsünü ve son yüzyılda Osmanlı'nın ve Cumhuriyetin kuruluşu aşamasında yaşadıkları gerçekleri romanın kahramanı Münire'nin ağzından dinleyerek aktarmıştır. *İçerdeki Avcı*⁴²da ise seçilmiş bazı öykülerini burada tekrar yayımlarken, kitaba ismini veren öykü insanın ruhunu sıkmakta, duygularını titretmekte ve içini acıtmaktadır.

32 Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özellikle yaz aylarında çobanlar tarafından güdülen koyun sürüleri, sütlerinin sağılması için köyün içine getirilmezler. Köylerin uzağındaki belli bir yere getirilip köylü kadınların gelip onların sütünü sağlamaya beklerler. İşte bu sürüleri sağmaya giden kadınlara verilen addır. Kadınlar için 'Beriye' gitti derler.

33 Esmâ Ocak, *Berdel*, Tekin Yayınevi, Ankara 1982.

34 Esmâ Ocak, *Kırklar Dağının Düzü*, Memleket Yayınları, Ankara 1982.

35 Esmâ Ocak, *Surlu Kentin Sır Suyu*, Diyarbakır, 1994.

36 Esmâ Ocak, *Duvar İçindeki Diyar/Diyar-Be-Kir*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

37 Esmâ Ocak, *Kervan Servan*, Dayanışma Yayınları, Ankara 1983.

38 Esmâ Ocak, *Kuyudaki Ses*, Ajans 21 Yayınları, İstanbul 1990.

39 Esmâ Ocak, *Sara Sara*, Memleket Yayınları, Ankara 1987

40 Esmâ Ocak, *Hasırcı Kuşu*, Güneydoğu Ofset Matbaacılık, Diyarbakır, 2000.

41 Esmâ Ocak, *Münire*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005.

42 Esmâ Ocak, *İçerdeki Avcı*, Diclem Sahaf Yayınları, İstanbul 2008.

Esmâ Ocak, Mahalle Mektebi anılarını "Annemin Allah"ı "Babamın Tanrısı"⁴³ öykülerinde dile getirir. Doğup büyüdüğü tarihi Erdebil Köşkünü ve Ağuludere'yi de anlatır. Mahalle Mektebinden Cumhuriyet Mektebine naklediliş öyküsünü, yapılan geleneksel töreni, Mahalle Mektebi ve Çocukluk Anılarını, Çayönü Çingenesi ile Zinet Bacı arasındaki konuşmaları, eşi Baha Bey'in İzmirli bir kıza âşık olmasını, Baha Bey'in kendisine olan aşkını, "Menekşeler ve Ben"⁴⁴ öyküsüyle cesaretle dile getirir. Kendisinin ve eşinin henüz lise ikinci sınıfta iken farklı aşk meseleleri dolayısıyla okulu bırakmak zorunda kalmalarını da büyük bir cesaretle aktarmayı başarır Esmâ Ocak. Onun kendi aşkını ve kocasının başından geçen bir aşkı cesaretle anlatması ve öyküleştirmesi de gerçekten ilginç bir olay olarak dikkat çekilmesi gereken bir husustur.

Diyarbakır Nakibi ve Hattat Bekir Sıtkı Bey'in, üç Kur'an-ı Kerim'i el yazısıyla yazması, oğlu Baha Bey'in, aşkı dolayısıyla manen günah işlemesine engel olması da ilginç hususlardan bir diğeridir.⁴⁵

Yine Esmâ Ocak'ın eserlerinde, Diyarbakır'a verilen isimlerin tarihi geçmişini, Diyarbakır surlarını, bunlarla ilgili anlatılan efsaneleri, Fiskaya'yı, Dicle'de yapılan Kelek seyahatlerini, Sur içindeki tarihi Diyarbakır evlerini, hanlarını, hamamlarını, Diyarbakır'ın fethini, Diyarbakır'ı ziyaret eden önemli devlet adamlarını, padişahları, Diyarbakır'ı yöneten bütün devlet adamlarını, buraya uğrayan padişahları, Kanuni'nin Diyarbakır'a ve özellikle de Karacadağ'da konaklamasını, Hamravat suyundan içip şifa bulmasını, IV. Murat'ın Diyarbekir ziyaretini ve Şemsilerle ilgili aldığı kararları, Kırklar Dağı'nın Düzü'nü ve onun efsanesini, burada yaşanan aşkları, tarihi Erdebil Köşkünü ve buralarda yaşayan ailelerin yaşantısını, Karacadağ efsanesini, Hamravat suyunun efsanesini, Eşfel/Evsel/Hevsel Bahçelerini, bu bahçelerdeki meyve ve sebzelerin lezzetini ve bu ağaçların tabakhanelerden geçtikten sonra haram olarak vasıflandırdıkları 'Haram Su'yla sulandıkları ve gübrelili olan bu suyla sulandıkları için lezzetlerine doyum olmadığını, Bir Hanımağa olan Esmâ Ocak'ın Bismil'in Kazancı Köyü'nde yaptığı çiftçilik durumunu, köydeki gelenek görenek ve kırsal kesimin hayatını ve benzeri olayları kaleme almasını onun eserlerinde hayretle okuyacaksınız. Kısacası onun eserlerinde bütün bir bölgeyi, bölgenin temel sorunlarını, kırsal kesim insanları olan köylü ile şehirli arasındaki kültürel farklılıkları ve burada ifade edemediğimiz genel ve şahsi bilgileri de bulup zevkle okuyacağınızdan emin olduğumuzu da son söz olarak ifade etmiş olalım.⁴⁶

Sonuç

Yukarıda genel hatlarıyla dikkat çekildiği üzere, Diyarbakır gerek tarihî dokusu, gerekse manevî donanımı ile birçok yazar ve şairin yetişme mekânı ve sanatını icra etme yuvası olmuştur. **Alî Emîrî Efendi, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı** ve **Esmâ Ocak** gibi bir kısım zirve şahsiyetlerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu bu kültür ve sanat şehri, bilhassa yetiştirdiği bu önemli şahsiyetlerdeki sıra dışı yönlerle dikkatleri çekmektedir. Alî Emîrî Efendi'nin kitap sevdası ve hayatını kitaplara adanışı, Süleyman Nazif'in eserlerini kaleme alırken gösterdiği cesareti, Ziya Gökalp'in karşılaştığı birçok zorluk ve sürgüne rağmen yazmaktan vazgeçmeyişi, Cahit Sıtkı Tarancı'nın zorluklarla gönderildiği eğitim hayatını edebiyat ve sanata adanışı, Esmâ Ocak'ın metinlerinin olay örgüsünü bizzat tanıklık ederek yahut yaşayarak -özelini- oluşturduğu, bahsi edilen sıra dışı yönlerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Tüm bu şair ve

43 Kemal Timur, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2012, s. 29-33.
44 Age., s. 125.

45 Age., s. 130.

46 Kemal Timur, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2012.

yazarların ortak noktası olan Diyarbakır, bu isimlere dair yapılan araştırmaların psikanalitik olmasını da gerektirmektedir.

Son olarak söylenebilir ki, Diyarbakır'ın yetiştirdiği fikir ve sanat adamları, edebiyat dünyası için oldukça ciddi bir ivme oluşturmuşlardır. Bu isimlerin yaşatılmasının, yazın hayatına önemli katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı yayınları, İstanbul, İstanbul 2007.

Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Dört Cilt, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, Ankara 1996.

Beysanoğlu, Şevket, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1969

Coşar, A. Mevhibe; Güneş, Bahadır:
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423905938.pdf>

Çelik, Yılmaz, *Diyarbakır Surlarında Hayvan Figürleri*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2008.

Enginün, İnci, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cahit Sıtkı Tarancı Maddesi*.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1991.

Filizok, Rıza, *Ziya Gökalp*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Gençay, Güngör, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1956.

Göçgün, Önder, *Süleyman Nazif*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Gönensay, Hıfzı Tevfik, *Hamid: Son Yılları, Son Şiirleri*, İstanbul 1943.

Gövsä, İbrahim Alaeddin, *Süleyman Nazif Hayatı, Kitapları, Mektupları Fıkra ve Mektupları*, Semih Lütfi: Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.

Hisar, Abdülhak Şinasi, "Süleyman Nazif'in Son Günleri", Varlık Dergisi, Sayı 11-12, Aralık 1933-Ocak 1934.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Em%C3%AEr%C3%AE

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_G%F6kalp

Karaküçük, Suna, "Bir Mekânsal Paradigma Olarak Öteki", *Eğitim Bilimleri Toplum Dergisi*, Cilt: 2, Sayı 8, 2004.

Narlı, Mehmet, *Şiir ve Mekân*, Hece Yayınları, Ankara 2007.

Ocak, Esmā, *Berdel*, Tekin Yayınevi, Ankara 1982.

Ocak, Esmâ, *Kırklar Dağının Düzü*, Memleket Yayınları, Ankara 1982.

Ocak, Esmâ, *Surlu Kentin Sır Suyu*, Diyarbakır, 1994.

Ocak, Esmâ, *Duvar İçindeki Diyar/Diyar-Be-Kir*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

Ocak, Esmâ, *Kervan Servan*, Dayanışma Yayınları, Ankara 1983.

Ocak, Esmâ, *Kuyudaki Ses*, Ajans 21 Yayınları, İstanbul 1990.

Ocak, Esmâ, *Sara Sara*, Memleket Yayınları, Ankara 1987

Ocak, Esmâ, *Hasırcı Kuşu*, Güneydoğu Ofset Matbaacılık, Diyarbakır, 2000.

Ocak, Esmâ, *Münire*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005.

Ocak, Esmâ, *İçerdeki Avcı*, Diclem Sahaf Yayınları, İstanbul 2008.

Okay, Orhan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ziya Gökalp Maddesi.

Öz, Asım: <http://www.aktuelpsikoloji.com/turk-edebiyatinda-mekân-algisi-5494h.htm>

Samanoğlu, Gültekin, *Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara 1988.

Süleyman Nazif, "İki Secde", *Serveti Fünun*, sayı 68-1542, 4 Mart 1926.

Şanlı, Bilal, *Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Divan Şairleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013.

Tarancı, Cahit Sıtkı, *Evime ve Nihal'e Mektuplar*, Hazırlayan: Prof. Dr. İnci Enginün, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Tevfikoğlu, Muhtar, *Alî Emîrî Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Timur, Kemal, *Berdel Yazarı Esmâ Ocak Hayatı ve Eserleri*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012.

Timur, Kemal, "Tek İhtirasım Güzel Şiirler Söylemektir: Cahit Sıtkı Tarancı", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu*, Dicle Üniversitesi Diyarbakır 2010, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2013.

Timur, Kemal, "İki Münevverin Dostluğu: Peyami Safa - Cahit Sıtkı", *Erdem Dergisi*, Peyami Safa Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Sayı: 62, Ankara Nisan 2012.

Tunca, Arda: <http://ardatunca.blogspot.com.tr/2011/12/edebiyat-ve-mekân.html>

Uyguner, Muzaffer, *Cahit Sıtkı Tarancı: Hayatı, Sanatı, Eseri*, İstanbul 1966.

Yener, Ali Galip, <http://www.edebistan.com/index.php/aligalipyener/mekanin-poetikasi-baglaminda-yazar-ve-evi/2012/06/>

Ziya Gökalp, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, *Limni ve Malta Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

dübbe